

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Καθηγητοῦ Φιλοσοφίας

ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ *

Α'

Ἡ ἐποχή μας, τὰ μέσα δηλαδὴ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, παρουσιάζεται, ἀπὸ ἀποψιν πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων, ἐποχὴ ἀνήσυχος καὶ αὐτοβασανιζομένη, ἰδίᾳ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ὃ ὁποῖος φιλοδοξεῖ νὰ ἐπισημάνῃ καὶ νὰ συνοψίσῃ συγχρόνως τὰ πάσης φύσεως προβλήματα ποὺ καταθλίβουν τὰς συνειδήσεις, ἀλλὰ καὶ τὰς γραμμὰς φυγῆς ποὺ ἐμφανίζονται ἀμυδρῶς εἰς τὸν ὀρίζοντα τῶν φιλοσοφικῶν ἀναζητήσεων ὡς μελλοντικοὶ ἐνδεχόμενοι σταθεροποιητικοὶ ἄξονες τῆς παρούσης ρευστότητος ἰδεῶν καὶ θεωρήσεων. Ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἐπὶ μακρὸν ἐνεφανίσθη, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπεδίωξε νὰ ἐμφανισθῇ ὡς διαδικασία φυγῆς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα πρὸς ἄλλους κόσμους ὑπάρχοντας καθ' ἑαυτοὺς αὐτοτελῶς, καὶ ἀσχέτους πρὸς οἰαδήποτε ζωτικὰ βιώματα. Ἡ philosophia perennis, ἡ μεταφυσικὴ δηλαδή, ἀποβαίνει οὕτω στοχασμὸς ἀνεπίκαιρος, ἕξω τόπου καὶ χρόνου. Ἀντιθέτως, ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, ἡ φιλοσοφικὴ διανόησις καὶ εἶναι καὶ ἐπιδιώκει νὰ εἶναι στοχασμὸς ἐπίκαιρος, συνδεδεμένος πρὸς τὰ ἅμεσα προβλήματα κάθε ἐποχῆς, τῶν ὁποίων ἀναζητεῖ, ἐπὶ θεωρητικοῦ ἐπιπέδου, ὄχι μόνον τὴν ἀνάλογον δικαίωσιν τῆς θέσεως, ἀλλὰ καὶ τὰς προσφορωτέρας λύσεις. Καθίσταται οὕτω τὸ κάτοπτρον τῆς συνειδητῆς ἀνησυχίας τοῦ ἀνθρώπου ἀναφορικῶς πρὸς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν κόσμον, καθὼς καὶ πρὸς τὰς δυνατότητας βελτιώσεως τῶν σχέσεων αὐτῶν, μὲ ἄλλους λόγους, πρὸς τὰς δυνατότητας ἐπιβολῆς τῆς παρουσίας του ἐπὶ τῶν περιστασιακῶν συνθηκῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὸ συναρτησιακὸν πλέγμα τῆς ὑπάρξεώς του, τοῦ συνδέσμου του πρὸς τὴν καθημερινῶς βιουμένην πραγματικότητα. Ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὁπότε, περισσότερον παρὰ ποτέ, ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν τῶν δυσκολιῶν προσαρμογῆς του πρὸς τὴν ζωὴν ποὺ μεταβάλλει ὀσιν

* Τὸ παρὸν κείμενον ἀπηχεῖ τὸ περιεχόμενον δύο ὁμιλιῶν πρὸς τὰ μέλη τοῦ συλλόγου ἀποφοίτων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, γενομένων ἀντιστοίχως τὴν 4-5-66 καὶ τὴν 11-5-66.

μέ ρυθμὸν ἀνησυχητικῶς ταχύ, ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἐξαιρετικῶς δραστηριὰν ἐπιστημονικὴν καὶ τεχνολογικὴν του ἐπίδοσιν, ἡ φιλοσοφία ἀποβαίνει, ἂν ὄχι πλέον τὸ καταφύγιον τῆς ἀνθρωπίνης ἀγωνίας, τοῦλάχιστον τὸ χωνευτῆρι ὅπου συντελεῖται ἡ διασάφησις τῶν ὄρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἀφ' ἑνὸς ἡ ἐπιβίωσις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὄντότητος πνευματικῆς, θὰ καταστῇ ἐπιτεύξιμος, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἰδία ἡ ἀνθρωπότης θὰ εὐρεθῇ εἰς θέσιν νὰ ρυθμίσῃ τὰς ἀνάγκας της κατὰ τρόπον ὥστε εἰς μεγαλύτερον, κατὰ τὸ δυνατόν, βαθμὸν νὰ καρπωθῇ τὰ ὠφέλη πού θὰ προκύβουν ἐνδεχομένως δι' αὐτὴν ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν τῶν παντοίων ἐπιτευγμάτων τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικότητος εἰς τὴν ιδεάν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἱστορία, ἡ πολιτικὴ, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τεχνολογία καὶ αὐτὴ ἡ τέχνη εἶναι προφανὲς ὅτι ἐπιδιώκεται νὰ ἐνταχθοῦν εἰς ἓνα συνηρημένον σύνολον ἐκδηλώσεων τιθέμενον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν καί, περαιτέρω, τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ὅμως πάλιν φανερόν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος στοχασμὸς κινδυνεύει, ἀντιθέτως, οὕτω, νὰ τείνῃ νὰ ἀπολέσῃ τὰ βασικά καὶ ἀπαραίτητα χαρακτηριστικά του. Ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ προσπάθεια ἐξασφαλίσεως τῆς πνευματικῆς ἰσορροπίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σημερινὴ φιλοσοφικὴ πραγματικότητα εἶναι πολύμορφος, πολυσήμαντος, πολυεδρική. Ἀντικατοπτρίζει ὅλον τὸν πλοῦτον τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Κατ' ἀνάγκην, συνεπῶς, καὶ ἡ θεματικὴ της καὶ ἡ μεθοδολογία της ἐμφανίζουν μίαν ποικιλίαν πού, ἄλλωστε, δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐνότητα πρὸς τὴν ὁποίαν ἀξιώνει νὰ τείνῃ ὁ ἀνθρώπινος λόγος. Τὰ παντοῖα φιλοσοφικά ρεύματα ὅσα συνθέτουν τὴν σύγχρονον διανόησιν δὲν ἀποτελοῦν, σχηματικῶς θεωρούμενα, μεμονωμένας καὶ ἀσχετοὺς μεταξὺ των γραμμικὰς προοπτικὰς, ἀλλὰ δυναμικὰ ἀναπτύγματα σπερματικῶν κατευθυντηρίων τάσεων ὑποκειμένων εἰς ἀλληλεπιδράσεις ὀφειλομένας ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονός· τὸ ὁποῖον ἐπεσήμανα προηγουμένως, εἰς τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ φιλοσοφία σήμερον δὲν εἶναι περιοχὴ προωρισμένη δι' ἐλάχιστα προνομιοῦχα πνεύματα, ἡ ἀκόμη περιοχὴ καταφυγῆς δι' ὅσας συνειδήσεις ἀπεχθάνονται τὰ ἐγκόσμια· ἀντιθέτως, οἱ φιλόσοφοι οὕτε ἐπιδιώκουν οὕτε καὶ δύνανται πλέον νὰ παραβλέψουν, νὰ παραμερίσουν, ὁ εἰς τὰ προβλήματα τοῦ ἄλλου· δὲν τὸ ἐπιδιώκουν, διότι πολλὰ, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, ἔχουν νὰ διδαχθοῦν ἀπὸ τὰς στοχαστικὰς ἐμπειρίας τῶν συναδέλφων των· δὲν τὸ δύνανται, διότι αἱ συνθηκαὶ ἐνημερώσεώς των ἔχουν τελείως μεταβληθῇ λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς δημοσιότητας τῶν ἐπιτευγμάτων ἑνὸς ἐκάστου, ἐπιτευγμάτων πού κινδυνεύουν νὰ καταστήσουν τὰς παρ' αὐτοῦ προτεινομένας λύσεις εἰς τὰ ζητήματα πού τὸν ἀπασχολοῦν ἀνεδαφικὰς καὶ πεπαλαιωμένας. Τέλος, καὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, κοινὸν ἂν ὄχι καθολικόν, εἶναι τὸ ὑπόβαθρον τοῦ φιλοσοφικοῦ προβληματισμοῦ· ἡ ζωὴ, εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις της.

Θά ἦτο δυνατόν ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἐκτιθέμενα νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἐπιπόλαιον συμπέρασμα ὅτι ἡ σημερινὴ διανόησις εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐκλεκτική. Μία ὅμως ἐπισταμένη θεώρησις τοῦ πράγματος θά καθίστα εὐκόλως φανερὸν πόσον πεπλανημένη ἐνδέχεται νὰ ἀπεδεικνύετο ἡ ἀποψις αὕτη. Τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς μας (τοῦτο δὲν τὸ ἀναφέρω πρὸς ὄνειδισμόν) εἶναι δέσμια παλαιότερων, κατὰ περίπτωσιν, ἀντιλήψεων, καὶ αὐτὰς προεκτείνουν μέχρις ἡμῶν. Ἐκ παραλλήλου ὅμως, ἀναμφισβήτητον παραμένει ὅτι γίνεται, ἀπὸ κάθε πλευράν, προσπάθεια προσαρμογῆς τῶν φιλοσοφικῶν διαθέσεων εἰς τὰ νέα δεδομένα τῆς συγχρόνου πραγματικότητος. Παλαιότερον, ὁ μόνος τρόπος ἐπικοινωνίας μεταξὺ φιλοσοφικῶν συνειδήσεων ἦτο ὁ αὐστηρὸς ἔλεγχος ἀντιθέτων θεωριῶν. Παρὰ τὴν ἐπιβίωσιν ὅμως τῆς μεθοδολογίας αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ἔχει ἀναπτυχθῇ καὶ μία διάθεσις κριτικῆς ἀναφορᾶς εἰς παλαιότερας καὶ εἰς συγχρόνους φιλοσοφικὰς αὐθεντίας, ὥστε τὰ διδάγματα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας νὰ μὴ καταλείπωνται ἐν προκειμένῳ ἀνεκμετάλλευτα. Συνοπτικῶς, θά ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ ἀντιλήψεις ἔχουν σήμερον ἀπολέσει τὴν παλαιὰν τῶν ἀκαμψίαν, τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἐπιτρέπει νὰ λαμβάνωνται εὐμενῶς ὑπ' ὄψιν, ἂν ὄχι νὰ υἱοθετῶνται, ἀπόψεις ἐμπλουτίζουσιν τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν γενικώτερον θεωρούμενον. Τὰ φιλοσοφικὰ λοιπὸν ρεύματα τοῦ αἵωνος μας ἀκολουθοῦν κατευθύνσεις ἐν πολλοῖς συγκλινούσας, χωρὶς βεβαίως τοῦτο νὰ προδικάζῃ καὶ μελλοντικὴν τῶν συγχώνευσιν ἢ καὶ ἀπλῶς σύμπτωσιν. Ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος ὑδρογραφικοῦ συστήματος τοῦ ὁποίου αἱ συνιστᾶσαι ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τῶν μέσῳ δευτερευουσῶν συνδέσεων. Τοιοῦτοτρόπως, καὶ ἡ αὐτοτέλεια ἐνδὸς ἐκάστου κυρίου ρεύματος διασφαλίζεται διὰ τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ προβῇ εἰς ἄδραν, ἔστω, διαγραφὴν του, καὶ ἡ ἀνάγκη διευρύνσεως καὶ ἐμπλουτισμοῦ του, χάριν πληρεστερας ἀνταποκρίσεως του πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἐξυπηρετεῖται.

Ὑπάρχει μία προϊστορία τῶν ρευμάτων πού συγκροτοῦν εἰς γενικὰς γραμμὰς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν σήμερον, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ γίνῃ ἀναδρομή, προκειμένου νὰ κατανοηθοῦν ἐντελέστερον καὶ οἱ ἰδιαίτεροι χαρακτῆρες τῶν καὶ αἱ ἐπὶ μέρους προοπτικαὶ τῶν. Ἐχῶ καὶ ἄλλοτε ὑπογραμμίσει ὅτι ἡ συνέχεια τῆς φιλοσοφίας ἐν χρόνῳ δὲν ἐξασφαλίζεται οὔτε μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν φιλοσόφων οὔτε μὲ τὴν κατακύρωσιν τῶν συστημάτων τῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν γένεσιν, τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὴν ἐπιβίωσιν τῶν ἰδεῶν, μόνων γονίμων σπερμάτων τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ ὁποίου βεβαίως αἱ ἀρχαιότεραι καταβολαὶ ἀνάγονται εἰς τὴν ἐλληνικὴν διανόησιν. Περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἵωνος διακρίνονται ἤδη τρία κύρια ρεύματα ἔχοντα τὴν ἀρχὴν τῶν ἀντιστοίχως εἰς τὰς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Kant καὶ τοῦ Hegel. Καὶ τὰ τρία

ρεύματα είναι δυνατόν να χαρακτηρισθούν *ιδεοκρατικά* εις τὸ σύνολόν των, παρὰ τοὺς ἐπὶ μέρους διαφορισμοὺς τοὺς ὁποίους ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἐπιδέχεται ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων, ὡς δηλαδή ἐκ τοῦ γεγονότος τῶν ἀλληλεπιδράσεων πού ἐξασκούνται ἀμοιβαίως ἐπ' αὐτῶν. Τὸ πρῶτον ἀπὸ τὰ ρεύματα αὐτὰ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἰδεοκρατικὴν παράδοσιν διὰ τὰ συγκεκριμενοποιηθῆ εἰς τὸ ἔργον τῶν λεγομένων ἐκλεκτικῶν φιλοσόφων, ἰδίᾳ τοῦ V. Cousin, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ πλατωνικά λ.χ. διδάγματα περὶ ὑπάρξεως ἑνὸς κόσμου ὑπερβατικοῦ, συνισταμένου ἐκ πνευματικῶν ὄντοτήτων, τῶν ἰδεῶν, προσθέτει τὰς ἀπόψεις του, κατὰ τὰς ὁποίας ἰδέαι ὡς αἱ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι μορφαὶ ἰδιαίτεραι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πραγματικότητος εἰς τὴν ὁποίαν συμπυκνῶνται ὁλόκληρος ἡ ἱεραρχία τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὁ αὐτὸς φιλόσοφος δὲν διστάζει νὰ ἐντάξῃ εἰς τὸ σύστημά του ἀπόψεις ἀφ' ἑνὸς ἀριστοτελικὰς καὶ ἀφ' ἑτέρου καθαρῶς καρτεσιανὰς, ἀναφερόμενος εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, οὔτε καὶ νὰ ἐνστερνισθῇ τὰ διδάγματα τῆς λεγομένης σκωτικῆς φιλοσοφικῆς καὶ ψυχολογικῆς σχολῆς, τῆς ὁποίας ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος ἠπῆρξεν ὁ Reid, διδάγματα πού, μὲ τὴν σειρὰν των, ἀφοροῦν μεθοδολογικὰς κυρίως προεκτάσεις ἑνὸς ὑποκειμενισμοῦ πού δὲν ἀπαξιοῖ νὰ ἀνάγῃ τὴν ἀρχὴν του εἰς τὸ καρτεσιανὸν *cogito*.

Τὸ δεύτερον ρεῦμα ἐκκινεῖ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν ὑποκειμενισμόν πού ἀποτελεῖ τὸ φιλοσοφικὸν ὑπόβαθρον τῆς καντιανῆς κριτικῆς σχετικοκρατίας. Κατὰ τὸν Kant, βεβαίως, ὁ κόσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ φαινόμενα σχετικὰ καὶ γνωστά, καθὼς καὶ ἀπὸ νοούμενα ἢ πράγματα καθ' ἑαυτὰ πού συγκροτοῦν τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀδυνατεῖ ἡ διάνοια νὰ γνωρίσῃ. Τὸ μόνον περὶ αὐτῶν γνωστὸν εἶναι ὅτι εὐρίσκονται πέραν τοῦ αἰσθητοῦ, καὶ ὅτι εἶναι ὑπερβατικὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰς νοητικὰς κατηγορίας καθὼς καὶ πρὸς τὰ *a priori* νοητικὰ πλαίσια τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ἐθιζόμεθα εἰς τὴν θεώρησιν τῆς φαινομενικότητος ὡς πραγματικότητος, καθισταμένοι τοιουτοτρόπως αἰχμάλωτοι τῶν αἰσθήσεων μας. Ἡ ψυχροσωματικὴ μας διάθρῳσις παραβάλλεται πρὸς παραμορφωτικὰς διόπτρας μέσθ τῶν ὁποίων θεωροῦμεν τὰ πράγματα, ὁ δὲ αἰσθητὸς κόσμος ὡσαύτως πρὸς ἔδεσμα ἔτοιμον τοῦ ὁποίου τὰ ἐπὶ μέρους ὑλικά, ἀντιπροσωπεύοντα τὰ νοούμενα, δὲν διακρίνομεν πλέον. Οὕτω καθε εἶδους γνῶσις καθίσταται σχετικὴ. Ὅ,τι δύναται νὰ γνωσθῇ, εἶναι αἱ μεταξὺ τῶν φαινομένων σχέσεις, ὅχι ὅμως καὶ ἡ βαθυτέρα υπόστασις τοῦ κόσμου. Τοῦτο ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Kant, καὶ τὴν καταδίκην τῆς μεταφυσικῆς, ὅπως αὕτη διευπλώθη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ἥδη, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν, μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, κλασσικὴν λεγομένην, φιλοσοφικὴν διανόησιν. Ἐκαστον μεταφυσικὸν σύστημα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔμφυτον ἡμῶν ἱκανότητα νὰ ἀναδιοργανώωμεν τὸν κόσμον τῶν

φαινομένων συμφώνως πρὸς τὸν νοητικόν, τὸν ὑποκειμενικόν μας κόσμον.

Ἐνα τρίτον ρεῦμα ἔκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἰδεοκρατίαν τοῦ Hegel, πού, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑποκειμενοκρατικὴν ἰδεοκρατίαν τοῦ Kant, εἶναι ἀντικειμενοκρατική. Ὁ Hegel ἐνσαρκώνει τὸν ἄνθρωπον τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τὸ δὲ σύστημά του ἐξεικονίζει τὴν ρομαντικὴν διάνοησιν τῆς ἐποχῆς. Ἡ Ἰδέα, κατὰ τὸν Hegel, εἶναι μία πραγματικότης ὑπερβατική, ὅπως ἄλλωστε καὶ αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι δὲν εἶναι, ὅπως ἐκεῖναι, πραγματικότης στατική, πάντοτε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ ἀπὸ τὰς γνωστικὰς ἱκανότητας τῆς διανοίας. Εἶναι πραγματικότης δυναμικὴ ἢ ὁποία, ἀντὶ τῆς ἀναμένη ἀδιατάρακτος τὴν μέχρως αὐτῆς ἄνοδον τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, εὐρίσκεται εἰς συνεχῆ κίνησιν ἢ τοῦλάχιστον ἐμφανίζει μία σαφῆ κινητικότητα πρὸς κατευθύνσεις ἀντιθέτους. Ὡς μοναδικὴ πραγματικότης, γεννᾷ, μὲ τὴν διαλεκτικὴν τῆς ἐπιβεβαίωσιν, τὰ πάντα. Ἡ κίνησις τῆς Ἰδέας ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ τριαδικοῦ σχήματος τῆς θέσεως, τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς συνθέσεως, εἰς τρεῖς δηλαδὴ χρόνους, ὡς ἑξῆς: κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον, ἡ Ἰδέα ὑπάρχει καθ' ἑαυτήν, ὡς ὄν. Τὴν οὐσίαν τῆς τῆς ἐξετάζει ἡ Λογικὴ τῆς ὁποίας, κατὰ τὸν Hegel, τὸ περιεχόμενον εἶναι — ἢ τοῦλάχιστον ὀφείλει νὰ εἶναι — ὄντολογικὸν μᾶλλον ἢ λογικὸν μὲ τὴν συνήθη τοῦ ὄρου σημασίαν. Κατὰ τὸν δεύτερον χρόνον, ἡ Ἰδέα ἀποξενοῦται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς καθισταμένη φυσικὸς κόσμος τοῦ ὁποίου αἱ διαβαθμίσεις ἀξιολογοῦν ἱεραρχικῶς τὴν φορὰν τῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν προηγουμένην αὐτῆς κατάστασιν. Τὰ προβλήματα πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν μεταβολὴν αὐτὴν τὰ ἐξετάζει ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως. Κατὰ τὸν τρίτον χρόνον, ἐγκαταλείπουσα τὴν φύσιν, ὅπου ἔχεν ἐκπέσει, ἡ Ἰδέα ἀνέρχεται τὰς βαθμίδας τῆς ἀπομυθεύσεώς της, καθισταμένη διαδοχικῶς νοῦς ὑποκειμενικὸς (ἀνθρωπολογία, ψυχολογία), ἀντικειμενικὸς (φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ), καὶ τέλος νοῦς ἀπόλυτος ἔχων ἀποκτήσει συνειδήσιν ἑαυτοῦ καὶ ἐφεξὲς ὑπάρχων δι' ἑαυτὸν (φιλοσοφία τοῦ πνεύματος). Κατὰ βάθος, βεβαίως, ἡ περιπέτεια τῆς Ἰδέας δὲν εἶναι παρὰ ἐξαντικειμενίσις τῆς περιπετείας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις της, ὅπως καὶ ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, ὑποτίθεται ὅτι ἐπιβεβαιοῦν αὐτὸ τὸ τριαδικὸν σχῆμα.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν ὅσα προηγοῦνται, θὰ παρακαλουθήσωμεν τὴν πορείαν ἐνὸς ἐκάστου ἀπὸ τὰ ρεύματα πού διεκρίναμεν, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας. Τὸ ρεῦμα τῆς πλατωνικῆς ἐμπνεύσεως ἰδεοκρατίας τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ ἐμφανίζει τὴν μεγαλυτέραν ἴσως σχετικὴν ὁμοιογένειαν. Εἰς τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὀφείλεται ἀναμφισβητήτως ἡ ἑλλειψις σαφούς πρωτοτυπίας, πού χαρακτηρίζει τοὺς ἐκπροσώπους του. Ἰδεοκρατικὰ συστήματα ὅπως τοῦ J. Lequier καὶ τοῦ J. Lagneau, πού εἶναι συγχρόνως καὶ ἐκπρόσωποι τῆς πανεπιστη-

μιακῆς πνευματοκρατικῆς παραδόσεως, δὲν φαίνεται ὅτι θὰ προσφερθοῦν ποτὲ διὰ μίαν οἰανδήποτε κάρπωσιν ἐκ μέρους τῆς ἀξιολογικῆς ἑρμηνευτικῆς διανοήσεως. Ὅ,τι ἐπέτυχον κυρίως, εἶναι νὰ καταστήσουν ἐναργεστέρως, καὶ περισσότερον σύμφωνους πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς των, τὰς πλουσίας προεκτάσεις τῆς παραδεδομένης φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Τὸ ρεῦμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν διανύει, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, στάδιον μαρασμοῦ, καὶ μόνον διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν πλατωνικῶν καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν μελετῶν, ἰδίᾳ χάρις εἰς προσφοράς, ἀνομοιογενεῖς, ἄλλωστε, καὶ διαφορετικῆς κατευθύνσεως, ὅπως τοῦ Ast ἢ τοῦ Ravaisson, θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ ἐπιβιώσῃ, πρὶν ἀνανεωθῇ ἀργότερον μὲ τὴν συμβολὴν στοιχείων προερχομένων ἀπὸ τὰ ἐν πολλοῖς παράλληλα πρὸς αὐτὸ ἄλλα ἰδεοκρατικὰ ρεύματα.

Τὸ ρεῦμα ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν καντιανὴν κριτικὴν σχετικοκρατίαν δὲν ἀργεῖ νὰ διχασθῇ εἰς ρεῦμα ἀπολύτως σχετικοκρατικὸν καὶ εἰς ρεῦμα κριτικιστικόν. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν νέων αὐτῶν ρευμάτων προσδίδει ἰδιαίτερον θετικιστικὸν χαρακτῆρα ἢ προσωπικότης τοῦ Comte. Ὁ ὅρος θετικισμός ἐχρησιμοποιήθη ἐκ τῶν ὑστέρων διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ θεωρίας μᾶλλον ἢ ἥτον ἀποκλινούσας ἀπὸ τῆς θεωρίας τοῦ Comte, ποὺ ἔχουν ὅμως μερικὰ κοινὰ μὲ αὐτὴν σημεῖα, δηλαδὴ πρῶτον, τὴν ἀντίληψιν ὅτι μόνη ἡ γνῶσις τῶν γεγονότων, ὅχι δὲ καὶ τῶν μεταφυσικῶν ἀληθειῶν, εἶναι γόνιμος διὰ τὴν ἀνθρωπίνην διανόησιν· δεύτερον, τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ βεβαιότης ἀποτελεῖ ἐπίτευγμα μόνον τῶν φυσικῶν, καὶ δὴ τῶν πειραματικῶν, ἐπιστημῶν· τρίτον, τὴν ἀντίληψιν ὅτι αἱ *a priori* γνώσεις, πειραματικῶς ἀνεπαλήθευτοι, δυνατόν νὰ εἶναι πεπλανημένοι· καί, τέταρτον, τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἀνέφικτα ὑπὸ τῆς διανοίας, καὶ ὅτι ἡ νόσις μόνον σχέσεις καὶ νόμους εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίσῃ, οὐσιαστικῶς δηλαδὴ νὰ διατυπώσῃ. Ὁ ὀρθόδοξος θετικισμός, ὡς διευορφώθη ὑπὸ τοῦ Comte, θεωρεῖ τὴν διάνοιαν ἀνίκανον νὰ ὑπερβῇ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Οὐδεμία κρίσις εἶναι ἔγκυρος ἂν δὲν ὑποστῇ προηγουμένως τὸν ἔλεγχον τῆς ἐμπειρίας. Αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ ἀδυνατοῦν συνεπῶς νὰ παράσχουν γνῶσιν βεβαίαν. Συμβαίνει ὅμως ἐπὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν νὰ ἔχουν ἀνέκαθεν θεμελιωθῇ ὅχι μόνον ἡ μεταφυσικὴ, ἀλλὰ καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐν γένει. Ἀναίρεσις τῆς σημασίας των θὰ ἐπέφερε καὶ τὴν καταβαράθρωσιν τοῦ πολιτισμοῦ. Πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης καταστροφῆς, ὁ Comte φιλοδοξεῖ νὰ ὑποκαταστήσῃ διὰ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας τὸν μεταφυσικὸν στοχασμόν. Τὴν ἰδέαν μιᾶς τοιαύτης ὑποκαταστάσεως τὴν εἶχεν ἤδη ὑποδείξει, ὑπὸ ἐμβρυώδη μορφήν, ἡ κοινωνιολογικὴ σχολὴ τοῦ Saint-Simon. Ἡ ἔννοια τοῦ θετικοῦ ἐφεξῆς ἀντιτίθεται πρὸς τὰς ἐννοίας τοῦ ἀρνητικοῦ, τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ὀρθολογικοῦ, καθὼς καὶ τοῦ ἰδεοκρατικοῦ καὶ τοῦ ὑποθετικοῦ. Διὰ τὸν Comte θετικὸν εἶναι ὅ,τι ἡ ἐμπειρία παρέχει ὡς γεγονὸς καὶ τὸ ὁποῖον ὑπόκειται εἰς πειραματικὸν ἔλεγχον.

Ἱστορικῶς, ὁ Comte ἀντιλαμβάνεται τὸν θετικισμόν ὡς τὴν τελευταίαν μορφήν μιᾶς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ἡ ἀνθρωπότης, κατ' αὐτόν, διήλθε, μέχρι τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἐκ τριῶν σταδίων, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄτομον (ἐκδηλος εἶναι ἐδῶ ἡ ἔμμεσος ἐπίδρασις τοῦ ἐγελιανοῦ τριαδικοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος). Κατὰ τὸ πρῶτον, ἡ ἀνθρωπίνη διανόησις εἶναι θεοκρατική. Τῆς ὅλης πνευματικῆς δραστηριότητος, κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, κυριαρχεῖ ἡ φαντασία, ἐρμηνεύουσα τὰ γεγονότα διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐπεμβάσεως βουλευτικῶν ἐνεργειῶν. "Οἱ σιθὲν ἐκάστου φαινομένου διακρίνονται μυστικαὶ δυνάμεις ποὺ ἀναδεικνύονται εἰς θεότητας ἢ ἡρωϊκὰς μορφὰς μὲ ὑπερφυσικὰς ἰδιότητες. Βαθμηδὸν ὅμως, δι' ἀφαιρέσεως, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις μεταπηδᾷ ἀπὸ τῆς πολυθείας εἰς τὸν μονοθεϊσμόν, χαρακτηρίζοντα τὸ δεύτερον κατὰ σειρὰν στάδιον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ διανόησις καθίσταται μεταφυσικὴ, ἡ δὲ πνευματικὴ δραστηριότης διέπεται ἀπὸ τὸν στοχασμόν. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν φύσιν προβλήματα ἐρμηνεύονται μέσῳ ἀφηρημένων ἰδεῶν ἢ ἀρχῶν ἀναγομένων εἰς μίαν ὑπερβατικὴν οὐσίαν. Ἡ γνῶσις ὑποτίθεται δυνατὴ μέσῳ ἐννοιῶν ὡς ἡ θερμότης ἢ ἡ βαρύτης, ἐννοιῶν ποὺ θεωροῦνται ὅτι ἐκφράζουν τὴν πραγματικότητα. Κατὰ τὸ τρίτον στάδιον, ἡ διανόησις καθίσταται θετικὴ. Ἡ ἐμπειρία παρέχει, ὡς διεπιστώσαμεν, βεβαιότατα μόνον περὶ σχέσεων καὶ νόμων ἀναφερομένων εἰς τὴν φύσιν, ὅχι δὲ καὶ περὶ οὐσιῶν, ὅπως κατὰ τὸ προηγούμενον στάδιον. Ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν ἀποβαίνει συνεπῶς, κατὰ τὸν Comte, ἐποχὴ ἀγῶνος μεταξὺ θετικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ πνεύματος ἀγῶνος προδικάζοντος τὴν ὑπερίσχυσιν τοῦ θετικισμοῦ, διατελοῦντος ὑπὸ διαμόρφωσιν. Ἔργον τῆς θετικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ σύνθεσις τῶν δεδομένων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Ἔργον τῆς θετικῆς πολιτικῆς, ὅχι ἡ δημιουργία ἰδεωδῶν κοινωνιῶν, ἀλλ' ἡ γνῶσις τῶν κοινωνικῶν νόμων, ὥστε νὰ εἶναι εἰς ἐκείνην δυνατὸν νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτῶν. Τέλος ἔργον τῆς θρησκείας, ἡ λατρεία τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐπέμεινα ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῆς θεωρίας τοῦ Comte προκειμένου νὰ ὑπογραμμίσω πόσον αὕτη φιλοδοξεῖ νὰ ὑποδείξῃ λύσεις εἰς ὅσα προβλήματα ἀπασχολοῦν τὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα, ἀφ' ἑνός, καί, ἀφ' ἑτέρου, νὰ καταστήσῃ σαφὲς ἀφ' ἑαυτοῦ διατὶ ὁ θετικισμὸς ἔσχε τοσαύτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν στοχαστῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καθὼς καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς γοητείας ποὺ ἔξασκει οὗτος ἀκόμη, παρὰ τὰς μερικὰς ἀτελείας του, ἐπὶ μεγάλου τμήματος τῆς συγχρόνου διανοήσεως. Τὸ ρεῦμα τοῦ θετικισμοῦ συνθέτουν αἱ θεωρίαι τοῦ ἀμέσου μαθητοῦ τοῦ Comte, E. Littré καί, κατ' ἐπέκτασιν, τοῦ J. Stuart Mill, τοῦ Darwin, τοῦ Spencer (οἱ δύο αὐτοὶ στοχασταὶ ἐπεσήμαναν, ἐπὶ καθαρῶς βιολογικοῦ ἐπιπέδου, ὁ πρῶτος, ἐπὶ καθαρῶς θεωρητικοῦ ὁ δεύτερος, τὴν σημασίαν τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως)· ἀργότερον ὁ Teilhard de Chardin θὰ συνδέσῃ τὰς ἐξελικτικοκρα-

τικὰς θεωρήσεις πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα), καθὼς καὶ τοῦ Ε. Renan, τοῦ Η. Taine καὶ τοῦ Ε. Zola, ποὺ συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν κλίματος ἐπιστημονισμοῦ ἐντὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς διανοήσεως τοῦ λήγοντος δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Τοῦ δευτέρου, καθαρῶς κριτικοῦ, ρεύματος ποὺ συνεχίζει καὶ συμπληρώνει τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Kant, κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι εἶναι ἐν μέρει μὲν ὁ Lachelier, κυρίως ὅμως ὁ Ch. Renouvier ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται γενικῶς τὴν ὑπαρξιν τοῦ νοουμένου, τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό, καί, συνεπῶς, κάθε οὐσίας. Οἰαδήποτε οὐσιολογία εἶναι, κατ' αὐτόν, στοχασμὸς ἄνευ ἀντικειμένου, συνεπῶς στεῖρος. Αὐτομάτως, συμπεραίνει, καταπίπτει κάθε μεταφυσικὴ ἀξίωσις, ἡ δὲ φιλοσοφία εἶναι δυνατὸν νὰ καταστῇ φιλοσοφία τῶν γεγονότων τῆς διανοίας, οἷονεὶ φιλοσοφία θετικῇ. Ἰδιαιτέρα σημασία ἀποδίδεται ἐδῶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὴ ἡ θεωρησις τῆς γενέσεως ὠρισμένων βασικῶν νοητικῶν φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν. Εἶναι φανερόν ὅτι, διὰ τῆς ὁδοῦ αὐτῆς, ὁ Renouvier συναντᾷ τὴν μεγάλην παράδοσιν τοῦ ἐγελιανισμοῦ τοῦ ὁποίου συνεχιστὴς ἐνσυνείδητος ἐμφανίζεται καὶ ὁ Ο. Hamelin διακρίνων ἐπίσης ὠρισμένας κατηγορίας ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ ἐπιχειρήσῃ σύνδεσιν μεταξὺ ἐγελιανισμοῦ καὶ καντισμοῦ. Κατὰ τὸν Renouvier, τὸ τριαδικὸν σχῆμα τοῦ Hegel εἶναι δυνατόν, σχετικῶς πρὸς τὸ σύστημα τῶν διαφόρων κατηγοριῶν, νὰ λάβῃ τὴν ἐξῆς μορφήν: ὅλαι αἱ κατηγορίαι, μορφαὶ σχέσεων, τῶν ἰδίων σχέσεων ποὺ ὁ Kant καὶ ὁ Comte θεωροῦν ὡς μόνας ἐφικτὰς πραγματοποιήσεις τῆς στοχαστικῆς δραστηριότητος, εἶναι μὲν ἰδιότυποι, δηλαδὴ μὴ ἀναγώγιμοι ἡ μία εἰς τὴν ἄλλην, ἀλλὰ καὶ κατασκευάζονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἥτοι διαλεκτικῶς. Ὁ Hamelin προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο: προσδιορίζει τὰς διαλεκτικὰς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν διαφόρων κατηγοριῶν.

Ἐγελιανῆς ἐμπνεύσεως εἶναι καὶ αἱ περισσότεραι ἰδεοκρατικαὶ διδασκαλίαι κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καὶ δὴ εἰς ὁλόκληρον τὸν εὐρωπαϊκὸν χώρον, καθὼς καὶ κινήσεις περισσότερον ὀργανωμέναι ὡς ἡ τῶν Begriffi ἐν Ἱταλίᾳ. Βαθμηδόν, τὰ δύο ρεύματα, τοῦ ἐγελιανισμοῦ καὶ τοῦ καντισμοῦ, τείνουν νὰ ὁμολογήσουν, χωρὶς πάντως καὶ νὰ τὸ κατορθώσουν. Πρὸς ἄλλην πάλιν κατεύθυνσιν τρέπεται ἡ μαρξιστικὴ διανοήσις ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ συνδέσῃ τὰ ἐγελιανὰ διδάγματα περὶ διαλεκτικῆς πορείας τῆς ἱστορίας, πρὸς θετικὰ καὶ κοινωνικοοικονομικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασμάτων τῆς βιολογίας, ἐμφανίζονται ἢ γίνονται εὐρύτερον γνωστὰ ὠρισμένα δυναμοκρατικὰ, ἀπὸ μίαν ἀποψιν, φιλοσοφίαι, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι τοῦ Schopenhauer, τοῦ Nietzsche καὶ τοῦ Bergson, συνιστᾶσαι ἓνα νέον, ἀνομοιογενὲς βεβαίως, ρεῦμα, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐξήσχησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πνευμάτων ἐπὶ πολλὰς δεκαετίαι. Ὁ Schopen-

hauer έγραψεν ήδη κατά τας αρχάς του αιώνος, ή φιλοσοφία του όμως επεβλήθη μόνον μετά τον θάνατόν του (1860). 'Η διδασκαλία του συνδυάζει διδάγματα πλατωνικά και καντιανὰ πρὸς διδάγματα βουδδικά. Κατ' αὐτόν, τὸ θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς ζωῆς εἶναι ἡ βούλησις τῆς ζωῆς, ἀρχικῶς τυφλὸν ἀσυνείδητον ἔνστικτον, τὸ ὁποῖον όμως ἐξαντικειμενίζεται διὰ τῆς παραστάσεως, ἐμφανιζομένης κατὰ τι δεύτερον στάδιον κατὰ τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται ἡ συνείδησις. 'Η τελευταία αὕτη δὲν ἀργεῖ νὰ καταστῇ συνείδησις τῶν δεινῶν τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνον ἡ διὰ τοῦ θανάτου ἐπιτυχανομένη ἀνυπαρξία εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς τὴν ἀρνητικὴν αὐτήν, ἂν καὶ εἰς γενικὰς μόνον γραμμάς, φιλοσοφικὴν ἀποψιν ἀντιτίθεται ἡ ἀποψις τοῦ Nietzsche, κατὰ τὴν ὁποίαν πράγματι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καταδικαστέα, ὅχι ὅμως καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς αὐτὸν ὅπως ἀνέλθῃ μέχρις ἐπιπέδου ἀληθοῦς αξιοπρεπείας. 'Ο Schopenhauer λυπεῖται τὸν ἄνθρωπον· ὁ Nietzsche τὸν περιφρονεῖ. 'Εκεῖνο ποῦ ζητεῖ εἶναι νὰ ὑπερκερασθῇ ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ ὁ κόσμος τοῦ ὑπερανθρώπου. Τὸ ὄραμα τοῦ Nietzsche, ὁ ὁποῖος ἐν πολλοῖς ἐμπνέεται καὶ ἀπὸ ὑλοκρατικὰς ἀπόψεις, ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπέρβασιν καὶ μάλιστα εἰς τὴν μηδενιστικὴν ἀνατροπὴν τῶν καθιερωμένων ἀξιῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς δυναμικότητος τῆς συνειδήσεως, καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς, ἐκφραζομένης δι' ἑνὸς πλεονάσματος δυνάμεως, μιᾶς ὁρμῆς πρὸς ἰσχὺν καὶ ὑπεροχὴν. 'Η ἠθικὴ τοῦ Nietzsche ἀποβαίνει οὕτω ἠθικὴ τῆς ἀναληθείας, ἠθικὴ ἀρνητικὴ, συμφῶνως τοῦλάχιστον πρὸς τὰ καθιερωμένα μέτρα.

Διάφορος τῶν προηγουμένων δυναμισμῶν εἶναι καὶ ὁ δυναμισμὸς τὸν ὁποῖον κηρύττει ὁ Bergson ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὴν σύγχρονόν του διανόησιν καὶ ἐπιδιώκων νὰ ὑπερβῇ τὰς διαφόρους ἀκάμπτους παραδοσιακὰς θεωρίας, ἰδίᾳ τὴν κλασσικὴν ἰδεοκρατίαν καὶ τὴν κλασσικὴν πραγματοκρατίαν. 'Η ἐμπνευσις τοῦ ὑπόκειται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Maine de Biran, φιλοσόφου τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει τὴν δυναμικότητα τῆς δομῆς τοῦ ἐγῶ, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Πλωτίνου ἀπὸ τὸν ὁποῖον παραλαμβάνει τὴν ἰδέαν τῆς ἐνοράσεως, τὴν ὁποίαν ὅμως ὑποβάλλει εἰς ἐνυπικειμενισμόν. 'Αντικείμενον τῆς μπεργκσονικῆς ἐνοράσεως δὲν εἶναι μία κατ' ἐξοχὴν, ἐξωτερικὴ ὡς πρὸς τὴν συνείδησιν, πραγματικότης, ἀλλ' αὕτη ἡ συνείδησις θεωρουμένη ἐκ τῶν ἑνδον. Χωρὶς νὰ εἶναι μυστικιστικὴ, ἡ περὶ ἐνοράσεως θεωρία τοῦ Bergson ἐπιζητεῖ χαρακτηριστικῶς νὰ ὑπερβῇ τὰ δεδομένα τοῦ λόγου, προκειμένου νὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως, ἥτοι νὰ ὑπερβῇ καὶ τὴν ἐμπειροκρατίαν καὶ τὴν λογοκρατίαν. 'Η μόνη, κατὰ τὸν Bergson, πραγματικότης εἶναι μία δημιουργὸς ἐξέλξης τῆς ὁποίας τὸ μοναδικὸν κίνητρον εἶναι μία ζωτικὴ ὁρμὴ ἐκπηγάζουσα ἀπὸ

τὰ βάθη τῆς ὑπάρξεως, καὶ τῆς ὁποίας ἡ ὕλη δὲν εἶναι παρὰ ἡ εἰς ἀποκρυστάλλωσιν τείνουσα μορφή, συνδεομένη ἀμέσως πρὸς τὴν δημιουργικὴν κίνησιν ἡ ὁποία πάλιν ὑποτίθεται ὅτι ὑπόκειται εἰς ἐπιβράδυνσιν εἰς ὕφεσιν. Πρόκειται συνεπῶς, κατ' ἀρχήν, περὶ θεωρίας βιοκρατικῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα ἔχει περισσότερον ζωτικὴν παρὰ νοητικὴν ὑπόστασιν, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν δύο τρόποι προσφέρονται εἰς τὸν ἄνθρωπον προκειμένου νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον. Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται εἰς τὴν νόησιν ἡ ὁποία περιάγει τὴν συνείδησιν περίξ τῶν πραγμάτων, διὰ νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν διατύπωσιν σχέσεων μεταξὺ αὐτῶν (ἀναγνωρίζομεν ἐδῶ μᾶς εἰδικῆς μορφῆς ἐπιβίωσιν τοῦ καντισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθοδόξου θετικισμοῦ). Ὁ δεύτερος τρόπος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐνόρασιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνονται *ἐνδοθεν* θεώρησις καὶ ταυτισμὸς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, συμπαθητικῶς μὲν, ἀλλὰ καὶ διὰ μᾶς. Αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ εἶναι δημιουργήματα τῆς νοήσεως ἡ ὁποία τείνει νὰ κατακερματίσῃ, νὰ διαλύσῃ, τὴν πραγματικότητα «κινηματογραφικῶς», πρὶν ἢ τὴν ἀνασυνθέσῃ κατὰ τρόπον πρόσφορον μὲν δι' ἑαυτήν, ἀλλ' ὅμως ὁπωσδήποτε στατικόν, παραγνωρίζουσα τὴν οὐσίαν τοῦ πραγματικοῦ ποὺ εἶναι *συνεχῆς ροή, διάρκεια* συλλαμβανομένη μόνον δι' ἐνοράσεως. Ἡ κατὰ τοῦ μπεργκσονισμοῦ κριτικὴ ἐστηρίχθη κυρίως ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς ὁ ὁποῖος καταδικάζει τὰ λογικὰς διαδικασίας θεωρητικῶς, δὲν διατάξῃ νὰ τὰς χρησιμοποιήσῃ προκειμένου νὰ ἐκθέσῃ τὰς ἀπόψεις του, ἀντιφάσκων οὕτω, τρόπον τινά, πρὸς ἑαυτόν. Ὁ μπεργκσονισμὸς, ὅπως ὁ νιτσεϊσμὸς καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Schopenhauer, ἐπηρέασαν πολὺ τὴν διανόησιν τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας, τόσον πολὺ μάλιστα, ὥστε συντόμως διαπιστοῦται μία κόπωσις τῶν συνειδήσεων, αἱ ὁποῖαι βαθμηδὸν ἀντιδρῶν, διὰ διαφόρους ἐκάστοτε λόγους, εἰς τὴν πρωτοφανῇ διείσδυσιν ποὺ ἀρχικῶς ἐσημείωσαν παγκοσμίως αἱ τρεῖς ὡς ἄνω φιλοσοφίαι. Ἴσως ὁ νιτσεϊσμὸς νὰ ἐπεβίωσε κάπως περισσότερον, μέσῳ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, πρὶν καταποντισθῇ μέσα εἰς τὴν τρικυμίαν καὶ ταφῇ ὑπὸ τὰ ῥεῖπια τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου.

Ἐκαμα προηγουμένως λόγον περὶ τοῦ προσφόρου δι' ἑαυτὴν τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ συνείδησις κερματίζει καὶ ἀνασυνθίεται, κατὰ τὸν Bergson, τὴν πραγματικότητα. Σχετικῶς παρεμφερὲς ἐν προκειμένῳ εἶναι καὶ ἡ θέσις τῶν πραγματιστῶν φιλοσόφων, ἰδίᾳ τοῦ W. James. Ὁ Bergson ἄλλωστε δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν συγγένειαν τῶν ἀπόψεών του πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ ἀμερικανοῦ φιλοσόφου. Τὸν πραγματισμὸν θὰ πρέπει νὰ διαστείλῃ τις ἀπὸ τῆς πραγματοκρατίας (ρεαλισμοῦ). Ἐνῶ ἡ τελευταία διδάσκει τὴν ὑπαρξιν ἀντικειμενικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον, πραγματικότητος, ἐκεῖνος θεωρεῖ ὅτι ἡ γνῶσις τῆς πραγματικότητος αὐτῆς εἶναι οὐσιαστικῶς σχετικὴ — ἐπίδρασις καντιανή —, καὶ ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ νόησις εἶναι λειτουργία πρακτικὴ ποὺ δὲν ἔχει σκοπὸν ἄλλον

ἐκτὸς τῆς διευκολύνσεως τῆς ἀνεξίξεως τοῦ εἵδους, συνεπῶς εἰς τὸ ὅτι εἶναι λειτουργία ζωτικὴ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀδιαφοροῦσα κατὰ τὰ ἄλλα περὶ τῶν μεταφυσικῶν οὐσιῶν, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου συνεργάζεται πρὸς τὰς ὀργανικὰς σωματικὰς λειτουργίας, συντελοῦσα, ὥς καὶ ἐκείναι, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντικείμενόν της εἶναι τὸ χρήσιμον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Οὕτε σκόπιμον οὕτε νόμιμον εἶναι ἡ νόησις νὰ ἀφίσταται τοῦ προορισμοῦ της αὐτοῦ, διὰ νὰ τραπῇ πρὸς μεταφυσικὰς ἀναζητήσεις στείρας ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς πρακτικῆς δραστηριότητος. Ὁ πραγματισμὸς εἶναι μία μορφή ἐρμηνείας τοῦ καντισμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἀγγλοσαξόνων ἐμπειριοκρατικῶν καὶ χρησιμοθηρικῶν φιλοσόφων. Κατὰ τὴν πραγματιστικὴν ἀντίληψιν, τὴν ὁποίαν ἐξέθεσαν, πλὴν τοῦ W. James, καὶ οἱ Ch. Peirce καὶ John Dewey ἐν Ἀμερικῇ, ἡ ἀλήθεια μιᾶς προτάσεως, μιᾶς κρίσεως, συνίσταται ὄχι τόσον εἰς τὸν βαθμὸν κατὰ τὸν ὁποῖον αὕτη ἐκφράζει μίαν ἀπόλυτον πραγματικότητα, ὅσον εἰς τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπιτρέπει τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν πρακτικὴν ἐπιτυχίαν. Ἀληθὲς εἶναι τὸ ἀποτελεσματικόν, ὑπὸ τὸν ὅρον τὸ ὅτι αὐτοῦ καθοριζόμενον γεγονὸς νὰ εἶναι διαρκὲς καὶ νὰ ἀφορᾷ εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τὴν ὁποίαν νὰ εἶναι χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον. Μία φιλοσοφικὴ λ.χ. θεωρία θὰ εἶναι τοσοῦτον ἀληθεστέρα ὅσον ἐξασφαλίζει τὴν πνευματικὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ πλαίσιον τῶν δεινῶν τοῦ βίου. Ὁ πραγματισμὸς ἔχει καὶ καθαρῶς μεταφυσικὰς προεκτάσεις: ἀντιλαμβάνεται τὸ σύμπαν ὡς ὁλοκληρούμενον, δηλαδὴ ὡς εὐρισκόμενον ἐν γενέσει. Οἱ νόμοι του δὲν ἔχουν ἀκόμη σταθεροποιηθῇ, τὸ δὲ μέλλον του εἶναι ἀκόμη ἀπρόβλεπτον. Ἐν πολλοῖς, ἔργον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ συμβάλλῃ εἰς μίαν τοιαύτην ὁλοκλήρωσιν. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν ὁ πραγματισμὸς εἶναι θεωρία σαφῶς δυναμοκρατικὴ. Πρὸς τὸν ὁρθόδοξον πραγματισμὸν συνδέονται, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, αἱ θεωρίαι τοῦ ἀγγλοῦ F. C. S. Schiler, τῶν γερμανῶν H. Vaihinger, G. Simmel καὶ R. Eucken, τοῦ ἰταλοῦ G. Vailati καὶ τοῦ γάλλου M. Blondel, ὁ ὁποῖος ὅμως προχωρεῖ ἔτι περαιτέρω πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς δυναμοκρατίας, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι διὰ τῆς πράξεως ναὶ μὲν ὁλοκληροῦται ὁ κόσμος τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ κυρίως ὁλοκληροῦται αὐτὸς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων γίνεται ἀντιληπτὸν ὅτι εἰς τὸν ὥρον τῆς φιλοσοφίας ἔχουν ἤδη ἐπέλθει σοβαραὶ μεταβολαὶ καὶ ἀνακατατάξεις. Πολλὰ ρεύματα ἔχουν διασπασθῇ, ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, πολλοὶ δευτερεύουσαι τάσεις βαίνουν πρὸς μίαν μερικὴν τοῦλάχιστον συγχώνευσιν. Εὐρισκόμενοι ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς ἱστορικῆς μας ἀναδρομῆς εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, εἶναι ἴσως «χρήσιμον», διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ θέματος τῆς ἐρεῦνης μας, νὰ προβῶμεν εἰς μίαν διαπιστωτικὴν ἀνασκόπησιν τῆς καταστάσεως, ὅπως παρουσιάζεται κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

B'

*Απὸ τὰ τρία βασικά ρεύματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδομεν, προέρχεται ἡ σύγχρονος φιλοσοφικὴ διανόησις, καὶ τὰ ὁποῖα ἐξακριβοῖσάμεν ὡς ἰδεοκρατικά εἰς τὸ σύνολόν των, τὸ πρῶτον, τὸ πλατωνικόν, ἀριστοτελικόν καὶ ἐκλεκτικόν, εἶναι τὸ μόνον ποὺ παραμένει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας, βασικῶς ἀναλλοίωτον, ἥτοι καθαρὰ πνευματοκρατία, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐάν, ἐν συνεχείᾳ, πρόκειται νὰ ἀποτελέσῃ τὴν κυριωτέραν συνιστώσαν πολλῶν σημαντικῶν ἐξελίξεων. Τὸ δεύτερον ρεῦμα, τὸ καντιανόν, ἔχει πρὸ πολλοῦ διχασθῇ εἰς θετικιστικόν καὶ ἐπιστημοκρατικόν ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς νεοκριτικιστικόν ἀφ' ἑτέρου, τὸ ὁποῖον, ἐμπνεόμενον καὶ ἀπὸ θετικιστικὰς ἀρχάς, δὲν ἀπαξιοῖ νὰ ἐνστερνισθῇ διδάγματα τοῦ ἐγγελιανῆς ἐμπνεύσεως ρεύματος διχασθέντος ἐπίσης εἰς ρεῦμα καθαρῶς ἰδεοκρατικόν, τοῦ ὁποῖου ἡ αὐτοτέλεια τείνει νὰ ἀτονίσῃ, καὶ εἰς ρεῦμα καθαρῶς ὕλοκρατικόν - πραγματοκρατικόν ποὺ ἐκδηλοῦται εἰς ἓνα τομέα ἱστορικῆς καὶ κοινωνικοοικονομικῆς διανοήσεως. Ἐννοῶ τὸν μαρξισμόν τοῦ ὁποῖου αἱ ἐπιστημονικαὶ βάσεις, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἤδη αὐτήν, ὁπότε οὗτος διανύει ἀκόμη τὸ καθαρῶς προφητικόν του στάδιον, ἔχουν ὑπερκερασθῇ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν δεδομένων. Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τὴν περαιτέρω πορείαν τῶν ρευμάτων αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα μας. Θεωρῶ πρόσφορον νὰ τὰ ἐξετάσω ἀνεξαρτήτως τῆς σειρᾶς μετὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἀνέφερα προηγουμένως, καὶ ἀρχίζω ἀπὸ τὸν θετικισμόν. Ἦδη κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα, ὁ Leibniz εἶχε διαπιστώσει τὴν ἀνάγκην νὰ ὀργανωθῇ μίᾳ σαφῶς μαθηματικῇ λογικῇ διανόησις ἡ ὁποία νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὑπερβῇ τὰς ἐμπειρικὰς ἀδυναμίας τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς, καὶ νὰ καθορίσῃ μετὰ ἀλγεβρικὰ σύμβολα καθολικῆς σημασίας τοὺς ὅρους τοὺς διέποντας τὰς αἰσθητότερας νοητικὰς λογικὰς διεργασίας. Τοῦ μαθηματικῆς ἐμπνεύσεως αἰτήματος τούτου ἐκμετάλλευσις ἐγένετο συστηματικώτερον ἀπὸ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα, κυρίως ὁμως παρὰ μαθηματικῶν, ὡς λ.χ. ὁ Boole καὶ ὁ Peano ποὺ ὑπεστήριξαν τὴν ἄποψιν τοῦ Leibniz περὶ ὑπαγωγῆς τῶν Μαθηματικῶν ὑπὸ τὴν Λογικὴν, ὡς ἐπὶ μέρους κλάδου ἐκείνης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους, ὡς λ.χ. ὁ Hilbert καὶ ὁ E. J. L. Brouwer, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Γενικὴ Λογικὴ, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, θὰ ἔδει νὰ ἀποτελέσῃ παράρτημα τῆς Μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν Comte καὶ τὸν E. Goblot, ἡ Λογικὴ εἶναι ἐπιστήμη θετικὴ καὶ ὄχι κανονικὴ, δηλαδὴ δεοντολογικὴ. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἀνέπτυξεν ὁ λεγόμενος κύκλος τῆς Βιέννης (Wienerkreis), τοῦ ὁποῖου οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι ὑπῆρξαν ὁ M. Schlick, ὁ R. Carnap, ὁ F. Gonseth, ὁ O. Neurath, ὁ H. Reichenbach, ὡς καί, ἀπὸ σκοπιᾶς φαινομενολογικῆς, ὁ πολὺς Wittgenstein. Τούτων σκοπὸς ἀπέβη ἡ διατύπωσις ἐνὸς εἵδους ἐπιστημολογικοῦ νεο - θετικισμοῦ. Εἰς τὴν πρᾶξιν ὁμως, οἱ φιλό-

σοφοί απέσχον από την κίνησιν αὐτήν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἡσυχοληθέντων με κριτικά προβλήματα τῆς διανοήσεως, ὅπως ὁ Α. Raymond, ὁ Α. Κουρέ, καὶ ὁ R. Blanché. Ἡ νεωτέρα αὐτὴ τυπικὴ λογικὴ ποὺ ὠνομάσθη λογιστικὴ, ἀπεδείχθη, παρὰ ταῦτα, ὅτι ἦτο δυνατόν ν' ἀποβῇ ὄργανον ἐκλεπτυσμένον καὶ ἀναντικατάστατον διὰ τὸν φιλόσοφον. Ἡ παρουσία τοῦ Wittgenstein εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καθὼς καὶ αἱ ἐργασίαι μαθηματικῶν καὶ φιλοσόφων τοῦ κύρους ἐνὸς Whitehead ἢ ἐνὸς B. Russell ἐδημιούργησαν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας κατέστη δυνατόν μία ἀναγέννησις τῆς φιλοσοφίας τῶν μαθηματικῶν, ἀλλὰ καὶ μιᾶς θετικιστικῆς χροιάς φιλοσοφικῆς διανοήσεως τῆς ὁποίας, ἂν ὄχι τὴν κυριωτέραν, τοῦλάχιστον τὴν περισσότερον θεωροῦσαν σήμερον ἔκφρασιν ἀποτελεῖ ἡ λεγομένη σχολὴ τῆς Ὀξφόρδης. Εἶναι περίεργον ὅτι εἰς τὰς ἀγγλοσαξωνικὰς κυρίως, ἂν ὄχι ἀποκλειστικῶς, χώρας ἀνεπτύχθη καὶ ἐξειλίχθη ὁ φιλοσοφικὸς αὐτὸς κλάδος, τοῦτο δὲ ἴσως θὰ πρέπη ν' ἀποδοθῇ εἰς τήν, λόγῳ ἐμπειριοκρατικῆς παραδόσεως, ἐλευθέραν μεταφυσικῶν προκαταλήψεων ἀγγλοσαξωνικὴν διανόησιν, μολοντί ἢ, ἐν τινι μέτρῳ, πλατωνικῇ ἰδεοκρατία εἶναι παρούσα εἰς τὴν διανόησιν αὐτὴν χάρις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Bradley, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀντιτίθεται ἡ πραγματοκρατικὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ἐκπροσωποῦμένη ἀπὸ τοὺς Alexander, καὶ Eddington. Δὲν θὰ πρέπει ἴσως ἐδῶ νὰ παραβλεφθῇ ὁ παράγων τῆς τεχνολογικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς λογιστικῆς ὡς παράγων ὑποβοηθητικὸς τῆς ἐν λόγῳ ἐξελλέως. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κυβερνητικῆς ὄχι μόνον εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς τιαύτης ἐφαρμογῆς, ἀλλὰ καί, με τὴν σειράν της, θὰ πρέπη νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι συνετέλεσε εἰς τὸ νὰ γίνουν συνειδητὰ διὰ τοὺς ἔρευνητὰς νέα προβλήματα τῶν ὁποίων καὶ μόνῃ ἡ ὀρθὴ διατύπωσις ἐμπλουτίζει τὴν σύγχρονον διανόησιν καὶ διευρύνει κατὰ πολὺ ἐκάστοτε τὸ πεδίον τῆς σχετικῆς ἐρεῦνης.

Ἄν ἡ λογιστικὴ τοποθετεῖται εἰς τὴν προέκτασιν τῆς τυπικῆς λογικῆς, εἰς τὴν προέκτασιν τῆς μεθοδολογίας τοποθετεῖται ἡ ἐπιστημολογικὴ διανόησις. Ἐπιστημολογία εἶναι ὁ ἐκ τῶν νεωτάτων κλάδων τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ὁ ὁποῖος γενικῶς ἐξετάζει τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἄν πάλιν αἱ ἔρευναι πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς λογιστικῆς ἔχουν θετικιστικὸν καὶ νεο-θετικιστικὸν βάθρον, εἰς τὸν ἐπιστημολογικὸν στοχασμὸν αἱ δεσπόζουσαι συνιστώσαι εἶναι κριτικιστικαὶ καὶ νεοκριτικιστικαί, ἀνάγονται δηλαδὴ ἐμμέσως εἰς τὴν καντιανὴν ἰδεοκρατίαν, μολοντί ἐν μέρει ἀποκλίνουν ἀπὸ τῶν βασικῶν ἀρχῶν τοῦ καντισμοῦ. Ὁ θετικισμὸς καὶ ὁ ἐπιστημονισμὸς γενικῶς, οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν τὴν διάδοσίν των εἰς τὴν καταπληκτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν, ὑπεστήριξαν, ὡς εἶδομεν, ὅτι μόνῃ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἱκανή, ἐντὸς περιορισμένου ὁπωσδήποτε πλαισίου, νὰ προσφέρῃ γνώσεις βεβαίας. Τὸ κύρος ὅμως τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως δὲν ἤρρησε νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ τόσον ἀπὸ ὅσους ἐφιλοσόφησαν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης ὅσον καὶ ἀπὸ

τους ίδιους τους επιστήμονες. Μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐθεωρήθη ὅτι παρέχουν πιστὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ἐκτοτε ὅμως ὑπέστησαν πλήγματα ἀλλεπάλληλα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐσωτερικά, κατόπιν διαπιστώσεων ποὺ ἀνέτρεψαν καὶ διέψευσαν παλαιότερον διατυπωθέντας νόμους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξωτερικά, ὀφειλόμενα εἰς τὴν κριτικὴν ὠρισμένων φιλοσόφων.

Ὅτιω, διὰ τὰ φέρω μερικὰ παραδείγματα, τὴν παλαιὰν ἀρχὴν τῆς *ισοδυναμίας τῶν μορφῶν ἐνεργείας*, ἐκλόνισεν ἡ νεωτέρα ἀντίληψις περὶ θερμοδυναμικῆς (Carnot), κατὰ τὴν ὁποίαν θερμότης καὶ κινητικὴ ἐνέργεια δὲν εἶναι ἰσοδύναμοι. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐκλονίσθη μὲ τὴν σειρὰν τῆς, μαζὶ μὲ ὁλόκληρον τὴν κλασσικὴν μηχανικὴν, ἰσχύουσαν ἀπὸ τοῦ Newton, διὰ τὰ ἀντικατασταθῆ ἀπὸ τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις τῆς κυματομηχανικῆς καὶ τῆς μηχανικῆς τῶν *quanta* ἐν γένει. Ἐξ ἄλλου, παραλλήλως πρὸς τὴν γεωμετρίαν τοῦ Εὐκλείδου, ἐνεφανίσθησαν καὶ νέαι γεωμετρικαὶ ἀντιλήψεις (ὡς λ.χ. τοῦ Lobatchewsky ἢ τοῦ Riemann) ἐκκινουσαι ἀπὸ αἰτιήματα διάφορα τῶν αἰτημάτων ἐκείνης, καὶ ἀπολήγουσαι εἰς πορίσματα ἐπαναστατικά, πρᾶγμα ποὺ ὠδήγησεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἐστιηρίζετο ἐπὶ ἀπλῆς συμβατικότητος. Ἐκ μέρους πάλιν φιλοσόφων ὡς ὁ Boutroux λ.χ. ὑπεδείχθη ὅτι ἡ αἰτιότης, ἀναγομένη προηγουμένως εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τὴν βασιλεύουσαν εἰς τὸν κόσμον, δὲν ἦτο ἀρχὴ καθολικοῦ κύρους, καὶ δὴ ὅτι, ὅσον ἀνερχόμεθα εἰς ἐπίπεδα ὑψηλότερα, τόσον ἡ ἀναγκαιότης ὑποσκελίζεται ἀπὸ τὸ τυχαῖον, μορφὴν ἐλευθερίας. Οἱ νόμοι τῆς ἐπιστήμης, συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Boutroux, ποὺ ἔγιναν γενικῶς δεκταί, ἀπεδεικνύοντο συνεπῶς σχετικοὶ καὶ συμβατικοὶ (πβ. τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις τῶν Brown, Heisenberg κλπ.).

Ἀνάλογον ἄποψιν ὑπεστήριξε περὶ αὐτῶν τῶν μαθηματικῶν ὁ H. Poincaré κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἐπιστημονικοὶ νόμοι δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀπλῶς διευκολύνουν τὴν κατανόησιν τοῦ κόσμου ἐκ μέρους τοῦ ἐπιστήμονος. Κατὰ τὸν P. Duhem ὡσαύτως ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀπλὴ συμβολικὴ παράστασις τοῦ κόσμου, ὀρθολογικὴ κατασκευὴ βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ ἀποκλίνει ἐν συνεχείᾳ, ἐνῷ κατὰ τὴν συναφῇ ἀντίληψιν τοῦ E. Le Roy, ὁ ἐπιστήμων κατακερματίζει τὸ ἐμπειρικὸν δεδομένον προκειμένου νὰ ἀνασυνθέσῃ αὐτὸ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ὅτι γνωρίζομεν περὶ τῆς πραγματικότητος εἶναι ἀπλὴ ὀρθολογικὴ ἀναμόρφωσις τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας. Κατὰ τὸν ἐπιστημολόγον E. Meyerson ἐπίσης, ὁ ρόλος τῆς ἐπιστήμης συνίσταται εἰς ὀρθολογικὴν ἀνασύνθεσιν τῆς ἐμπειρικῶς διαπιστουμένης φυσικῆς ἀσυνεχείας, βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, ἐνῷ κατὰ τὸν L. Brunschvicg, ἡ νόσις ἀνελλίσσεται, μὲ θανμαστὴν εὐλυγισίαν, ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου τῆς τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ ἀφομοιώσιμον πρὸς τοὺς ἰδικούς τῆς νόμους.

Ἡ δυναμικότερα ἴσως ἐξήγησις τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος διευτυπώθη ἀπὸ τὸν G. Bachelard κατὰ τὸν ὅποιον κακῶς τίθεται διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξὺ τῆς ἐπιστημονικῆς διανοίας καὶ τοῦ ἀντικειμένου της. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων δεδομένων ὑφίσταται ἀναντίρρησης συνέχεια. Ἡ ὕλη δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν ἐπιστήμονα εἰμὴ χάρις εἰς τὴν νόησιν, ἐνῶ ἡ τελευταία αὕτη δὲν ἐκδηλώνεται εἰμὴ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναφορᾶς της εἰς τὸ ἀντικείμενόν της. Νόησις καὶ κόσμος συνυπάρχουν εἰς τὴν γνῶσιν. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τῆς φαντασίας ἡ ὁποία, ὥς καὶ προκειμένου περὶ τῆς τέχνης, ἀποτελεῖ ἐδῶ ἓνα ἐκ τῶν κυριωτέρων παραγόντων τῆς δημιουργίας, καθ' ὅσον δημιουργία εἶναι καὶ ἡ ἐπιστήμη, καὶ δὴ δημιουργία δυναμικὴ, διαρκῶς ἀνανεουμένη καὶ διατελοῦσα ὑπὸ συνεχῇ ἀναμόρφωσιν. Μὲ τὴν προσφορὰν του, ὁ Bachelard ὑπερβαίνει, κατὰ τὸν τρόπον του, τὴν παλαιὰν ἀντίθεσιν μεταξὺ πραγματοκρατίας καὶ ἰδεοκρατίας. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε χαρακτηρίζει τὴν ἐπιστημολογικὴν του ἄποψιν ὡς ὑπερλογοκρατικὴν. Ἡ ἐπιστημολογία ἐν γένει, προβαίνουσα εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς διαδικασίας ποὺ ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν ἔρευνάν του ὁ ἐπιστήμων, διαπιστώνει, ὡς εἶδομεν, ὅτι ἡ ἔρευνα αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν ἀνασύνθεσιν τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας. Οἱ ἐπιστημονικοὶ νόμοι εἶναι νοητικά κατασκευαὶ ἔγκυροι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἄποψιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος θεωρεῖται ἐκάστοτε. Ἡ διαδικασία αὕτη ἀποτελεῖ πρωτοβάθμιον νοητικὴν ἐνέργειαν ἣς ἐπακολουθεῖ ἐνέργεια δευτεροβάθμιος κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐπιστήμων ὑπερβαίνει τὴν μερικότητα τῶν εἰς αὐτὸν δεδομένων, προκειμένου νὰ ἀναχθῇ εἰς θεωρήσιν ὑπερτέραν. Οὕτω λ.χ. αἱ ἀντιφάσεις μεταξὺ τῆς εὐκλείδειου καὶ τῶν μὴ εὐκλείδειων γεωμετριῶν, ὁδηγοῦν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς δυνατότητος συγκατήσεως μιᾶς *παγγεωμετρίας* τῆς ὁποίας ἐκάστη ἐπὶ μέρους γεωμετρία θὰ ἀπετέλει μερικωτέραν ἐφαρμογὴν.

Ἡ καθαρὰ ἰδεοκρατικὴ ἐγγεληνὴ παράδοσις ἀνενώθη εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τὸν B. Croce, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν πλευρὰν της, ἡ μαρξιστικὴ διανόησις δὲν φαίνεται νὰ θέλῃ νὰ ἀπεμπολήσῃ τὰ δικαιώματά της. Μολαταῦτα, αἱ μαρξιστικαὶ ἀρχαί, θεμελιωμέναι ἐπὶ τῆς πραγματικότητος τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας εἰς τὴν Ἀγγλίαν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος κυρίως, φαίνονται σήμερον λόγφ τῆς ἐξελίξεως τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν, νὰ ἔχουν, ὅπως ἦδη ἐτόνισα, ὑπερκερασθῇ ἀπὸ τὰ γεγονότα, τόσον ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ καθεστῶτα ποὺ ἐπεχείρησαν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν μαρξιστικὴν πολιτείαν νὰ αἰσθάνονται ἐναγωνίως τὴν ἀνάγκην ὅπως ἀναπροσαρμόσουν τὰ θεωρητικὰ των θεμέλια ὅχι μόνον πρὸς τὰ σημερινὰ κοινωνικοοικονομικά δεδομένα, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὥρισμένα ἀδήριτα αἰτήματα τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, ὅπως λ.χ. τὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας, μολονότι τοῦτο ἀντίκειται πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ ἱστορικοῦ καταναγκασμοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ θεωρητικὸν ὑπόβαθρον τοῦ μαρξισμοῦ. Ἡ διαλεκτικὴ αὕτη ἀδυναμία εὔρε τὴν ἐκφράσιν της εἰς τὴν ἀδυναμίαν ἐπιβιώσεως τῆς διαβόητου θεωρίας τῶν «ἐκατὸν ἀνθρώπων».

Συνδυασμόν της πλατωνικής και της καντιανής φιλοσοφίας αποτελεί ή ανάπτυξις, κατὰ τὸ διάστημα τοῦ μεσοπολέμου, τοῦ λεγομένου νεοκαντισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἠτύχησε νὰ ἐπιβιώσῃ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, τοῦλάχιστον δυναμικῶς. Ἡ περίφημος σχολή τῆς Βάδης, «ἀντίζηλος» τῆς «πλατωνιζούσης» σχολῆς τοῦ Marburg, ἃν καὶ εἶχεν ἀκτινοβολήσει εἰς δόλοκληρον τὸν εὐρωπαϊκὸν ᾠδον, ἔχει σήμερα περιπέσει εἰς ἀφάνειαν. Ἐξ ἄλλου, ἡ δυναμοκρατικὴ φιλοσοφία ἡ ὁποία εἰς τὴν Γερμανίαν ἔλαβε τὴν ἰδιαίτεραν μορφήν μιᾷ ἐν μέρει συναισθητικῆς ἐνορασιοκρατίας μετὰ τὸ ἔργον τοῦ Max Scheler, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ρωμαντικὴ συνιστώσα ἐξεπροσωπήθη κυρίως ἀπὸ τὸν E. Spranger, κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, δὲν φαίνεται ὅτι ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σήμερον εἰμὴ μίαν ἐπιγονικὴν παρουσίαν. Τέλος ὁ πνευματοκρατικός ἱστορισμὸς τοῦ W. Dilthey παρὰ τὰς ἀναμφισβητήτους ἀρετάς του, δὲν εὔρε μεγάλην ἀπήχησιν.

Συνδυασμόν πάλιν τῆς πλατωνικῆς, τῆς καντιανῆς καὶ τῆς ἐγελιανῆς ἰδεοκρατίας ἀπετέλεσεν ἡ περίφημος κίνησις ἡ ἐπονομασθεῖσα «φιλοσοφία τοῦ πνεύματος» ἐν Γαλλίᾳ, καὶ τῆς ὁποίας οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι εἶναι ὁ Lavelle, ὁ Nabert, καὶ ὁ Le Senne. Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν στοχασταὶ ὡς ὁ Vl. Jankélévitch, πολὺ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν μπεργκسونικὴν διδασκαλίαν. Εἰς τὰς γενικὰς τῆς γραμμὰς, ἡ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος εἶναι ἓνας πνευματοκρατικὸς δυναμισμός. Πραγματοκρατικός, ἐξ ἄλλου, καὶ «νεο-τελεοκρατικός» δυναμισμὸς δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ φιλοσοφία τοῦ R. Ruyer. Ἡ καθαρὰ ἀριστοτελικὴ συνιστώσα, τέλος, ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν λεγομένην νεο-θωμιστικὴν κίνησιν.

Ἐσπευσα νὰ συμπτύξω τὰ σχετικὰ μετὰ τὰ ἀνωτέρω ρεύματα προκειμένου νὰ ἐπιμείνω περισσότερον ἐπὶ μιᾷ περισσότερον δυναμικῆς καὶ εὐρείας διανοήσεως, ἡ ὁποία εἶχε πολλὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς καθόλου φιλοσοφικῆς διανοήσεως τῆς ἐποχῆς μας. Ἀναφέρομαι βεβαίως εἰς τὴν φαινομενολογίαν τῆς ὁποίας ὁ εἰσηγητὴς εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἴσως φιλόσοφος τοῦ αἰῶνος μας, ὁ E. Husserl. Ἡ φαινομενολογία ἀποτελεῖ πρότυπον ἀντιδογματικῆς φιλοσοφίας ἡ ὁποία, ἀνὰ πᾶν βῆμα, σταματᾷ διὰ ν' ἀναλογισθῇ τὸν δρόμον ποὺ διήνυσεν. Ὁ Husserl ἀπορρίπτει κάθε εἶδους ψυχολογισμὸν χάριν μιᾷ αὐστηροτάτης λογοκρατίας. Ἡ φαινομενολογία εἶναι, νομίζω, κυρίως μιὰ ἀνανέωσις τῆς πλατωνικῆς καὶ τῆς σχολαστικῆς συνάμα φιλοσοφίας. Εἰς τὸ πρῶτόν του σημαντικὸν ἔργον, *Λογικαὶ ἔρευναι* (1900-1901), ὁ Husserl ὑφίσταται σαφῇ ἐπίδρασιν τοῦ ἀντιεγελιανοῦ καὶ ἀντικαντιανοῦ φιλοσόφου Bolzano ποῦ, μολταυτὰ, ἐμπνεόμενος ἐν τινι μέτρῳ καὶ ἀπὸ τὸν Hegel θεωρεῖ ὡς ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς ὄχι τὰς νοητικὰς λειτουργίας, ἀλλ' αὐτὰς ταύτας τὰς ἀληθείας, ὀντότητος ὑπαρχούσας καθ' ἑαυτάς, ἀνεξαρτήτως τῆς νοήσεως. Εἰς τὸ δεύτερον σημαντικὸν ἔργον του, *Ἰδέαι διὰ μίαν καθαρὰν φαινομενολογίαν καὶ φαινομενολογικὴν φιλοσοφίαν* (1913), ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θεο-

λόγου και μεταφυσικού Brentano ἐπὶ τοῦ καιρίου σημείου τῆς *προθετικότη-*τος τῆς νοήσεως, συμφώνως πρὸς τὴν σχολαστικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου· ἡ νόησις εἶναι ἐκάστοτε νόησις *τινός*. Πέραν τῶν φαινομένων ὑπάρχουν, κατὰ τὸν Husserl, ἀλήθειαι ὑπερβατικαὶ τὰς ὁποίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅτι ὑποστηρίζει ὁ Kant, εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίσωμεν ἀφοῦ εἰς αὐτὰς ἀναφέρεται, ἐν τελευταία ἀναλύσει, ἡ νόησις. Ἀρκεῖ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν ὁρθὴν μέθοδον, πρὸς τὴν ὁποίαν σχετικῶς ἡ διδασκαλία τοῦ Husserl ἀνατρέπει ἄρδην τὰς προηγουμένας θεωρίας, δεδομένου ὅτι ὡς κυριώτερον μειονέκτημα ὧσων χαρακτηρίζονται ἐμπειριοκρατικαὶ ἀναγνωρίζει τὸν ὑπ' αὐτῶν προκαλούμενον κλονισμόν τῆς πίστεως εἰς τὰς γνωστικὰς ἱκανότητας τῆς νοήσεως, καθὼς καὶ τῶν θεμελίων τῆς ἐπιστήμης, ὡς κυριώτερον δὲ μειονέκτημα ὧσων χαρακτηρίζονται ἰδεοκρατικαί, τὰς δογματικὰς τῶν τάσεις ὧσας ἀντίκεινται πρὸς τὸ κριτικὸν πνεῦμα. Τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ ζητεῖ νὰ ὑπερβῇ ἡ φαινομενολογικὴ μέθοδος ποὺ συνίσταται, συγκεκριμένως, πρῶτον, εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ὅτι αἱ ἄμεσοι ἐμπειρίαι ἀποτελοῦνται ἀπὸ περιβλήμα περιστασιακῶν ἰδιοτήτων καὶ ἀπὸ πυρῆνα σταθερὸν ὑπάρχοντα καθ' ἑαυτόν, δηλαδὴ ἀπὸ ἓνα εἶδος, *μίαν οὐσίαν*· δεύτερον, εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ πυρῆνος αὐτοῦ διὰ βαθμιαίας ἀπαλείψεως τῶν αἰσθητῶν του προσκτημάτων (χωρὶς ὅμως αὐτὰ καὶ νὰ ἀπορρίπτονται, ἀφοῦ ἀποτελοῦν μέρος τῆς φαινομενικῆς πραγματικότητος, καὶ ἀφοῦ τὸ πραγματικὸν δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀγνοηθῇ χωρὶς νὰ περιπέσωμεν εἰς δογματισμόν)· τρίτον, εἰς τὸν παραμερισμόν τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος χάρις εἰς μίαν νοητικὴν «ἐποχὴν», μὲ τὸ νὰ τεθῇ δηλαδὴ ἡ αἰσθητὴ αὐτὴ πραγματικότης *ἐντὸς παρενθέσεως*· τέταρτον, εἰς μίαν *εἰδη-
τικὴν ἀναγωγὴν* τῆς συνειδήσεως μέχρι τοῦ καθαροῦ πυρῆνος· πέμπτον, εἰς τὴν ἐπακολουθοῦσαν *θέασιν τῶν οὐσιῶν*, ποὺ ἀποτελεῖ ταύτισιν πρὸς τὸ καθαρὸν φαινόμενον· ἕκτον, εἰς τὴν θεώρησιν τῆς ταυτίσεως αὐτῆς ὡς καθαροῦ λογικοῦ βιώματος, ὡς συνειδήσεως ὑπερβατικῆς, ὅχι δὲ ὡς ψυχολογικῆς ἐνοράσεως, ὅπως θὰ ἤθελαν ὁ Bergson ἢ οἱ μυστικισταὶ· ἕβδομον, εἰς τὴν μετάβασιν τοῦ νοῦ ἀπὸ ἀπλούστερα φαινόμενα πρὸς βασικώτερα βιώματα καὶ δὴ μέχρις ἀληθειῶν αὐταποδείκτων· καί, ὄγδοον, εἰς τὴν σύλληψιν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἐνὸς *ὑπερβατικοῦ ἐγῶ* ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν ὑπερτάτην πραγματικότητα. Πρόκειται ἐδῶ καταφανῶς περὶ μιᾶς ἀνοδικῆς διαλεκτικῆς, κατὰ τὰ πλατωνικὰ πρότυπα, πρὸς ὑπερβατικὰς πραγματικότητας. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ συνεχίζει τὴν πλατωνικῆς ἐμπνεύσεως ἰδεοκρατικὴν παράδοσιν, ἡ φαινομενολογία ἀναδεικνύεται φιλοσοφία πραγματοκρατικὴ, μὲ τὴ σχολαστικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου.

Τὸν ὄρον φαινομενολογία εἶχε κυρίως καθιερώσει, ἓνα αἰῶνα προηγουμένως, ὁ Hegel, μὲ τὴν σημασίαν τῆς ἐποπτικῆς ἐρεῦνης τῆς περιπετειᾶς τοῦ πνεύματος. Ὁ αὐτὸς ὄρος, ὅπως διεπιστώσαμεν, ἀποκτᾷ, διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Husserl, σημασίαν τελειῶς διαφορετικὴν. Κατὰ τὸν Hegel, ἄλλωστε, τὸ πνεῦμα ἐποπτεύει τὴν ὠλοκληρωμένην ἱστορίαν του, ἐνῶ κατὰ

τὸν Husserl, τοιαύτη ἱστορία δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀρχίσῃ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι « αἰώνιος ἀρχάριος ». Τὴν φαινομενολογικὴν ἀναγωγὴν, ὡς μέθοδον, τὴν ἐπεξέτειναν ἐν μέρει βεβαίως μὲν ὁ Max Scheler, τοῦ ὁποῖου ἐμνημόνευσα ἤδη, ἐπὶ τῶν καθαρῶν ἀξιών, ὥστε οὗτος νὰ θεωρῇται ὡς ὁ κύριος ἀνανεωτικὸς ἐνὸς αὐτοτελοῦς κλάδου τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, ἥτοι τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀξιών, οἱ περισσότεροι δὲ ὑπαρξιανοὶ φιλόσοφοι, ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπάρξεως. Ἡ φαινομενολογία ἀποτελεῖ σήμερον γενικὸν μεθοδολογικὸν πλαίσιον ὅπου φιλοδοξοῦν νὰ ἐγγραφοῦν τόσον ἡ φιλοσοφία ὅσον καὶ πολλὰ ἐπιστήμαι. Ἰδιαίτερος, ἡ κοινωνιολογία, ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἄλλαι ἐπιστήμαι τοῦ ἀνθρώπου ἐνδιαφέρθησαν, καθὼς καὶ ἡ ψυχολογία, νὰ θεωρήσουν τὰ ἀντικείμενά των μέσῳ φαινομενολογικοῦ πρίσματος. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ θέσις τῆς νεωτέρας ψυχολογικῆς μορφοκρατίας τῆς ὁποίας σαφῶς διαγράφεται ἡ τάσις νὰ ἐγκαταλείψῃ παλαιὰς περιγραφικὰς μεθόδους, προκειμένου νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς μίαν φιλοσοφικωτέραν σύλληψιν τῶν προβλημάτων της.

Ἡ φαινομενολογικὴ διανόησις προεκτείνεται εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν διαφημιζομένην φιλοσοφικὴν προσφοράν τῆς ἐποχῆς μας, ἥτοι εἰς τὸν ὑπαρξισμόν. Τὸ πρόβλημα τοῦ φιλοσοφικοῦ προβადίσματος τῆς οὐσίας ἢ τῆς ὑπάρξεως ἐλύθη ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἀπὸ τὸν Heidegger, μὲ τὸ περιφημον ἔργον του *Εἶναι καὶ χρόνος* (1928), εἶχεν ὅμως λυθῇ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Δανοῦ S. Kierkegaard κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ βίος δὲν εἶναι θεώρησις, ἀλλὰ δράσις, ἀμοιβαίως ἐπηρεασμὸς τοῦ ὑπάρχοντος καὶ τοῦ περιβάλλοντός του, δημιουργία προσωπικότητος καὶ σχέσεως πρὸς τὸ θεῖον. Συμβαίνει ὅμως τὰ πάντα καὶ δὴ ὁ κόσμος, ν' ἀποτελοῦν παραδοξότητα πού γενικεύονται εἰς μίαν *ἀσυναρτησίαν* προκαλοῦσαν ἄγχος εἰς τὰς συνειδήσεις. Κατὰ τὸν Heidegger, ὁ ἄνθρωπος δὲν εὐρίσκεται πλέον ἀντιμέτωπος πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀνυπαρξίαν, πρὸς τὸ μηδέν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον καὶ ἔχει ἐκπηδήσει. Πρῶτον δεδομένο εἶναι ἡ συγκεκριμένη παρουσία (Dasein) πού ἀφορᾷ τόσον ἀντικείμενα ὅσον καὶ ἄνθρώπους (In - der - Welt - sein, Mit - sein), τῶν ὁποίων ἡ ὑπὸ τὸ Dasein ὑπαγωγή καταργεῖ, μὲ τὸν τρόπον της, τὴν διάκρισιν ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Ἡ ὑπαρξις εἶναι ἀναπόσπαστος ἀπὸ τὸν χρόνον. Τὸ ἄγχος γεννᾶται ἀπὸ τὸν ἐν χρόνῳ περιορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ζητεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἐνεργῶς ἐντὸς τῶν βιολογικῶν του ὁρίων, προκαλεῖται δὲ ἰδιαίτερος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ μὴ ἐκμηδενισθῇ ἡ ὑπαρξις του. Μόνη εὐκαιρία σωτηρίας εἶναι ἡ ἐλευθερία του ἡ ὁποία ὅμως, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι μᾶλλον καταδίκη: ὁ ἄνθρωπος εἶναι « zur Freiheit verurteilt ». Ἡ θεωρία τοῦ K. Jaspers εἶναι ὀλιγώτερον ἀπαισιόδοξος. Κατ' αὐτόν, τὸ πρῶτον δεδομένον δὲν εἶναι ἡ ὑπαρξις, ἀλλὰ τὸ ἐξ οὗ ἐκείνη ἐκπηγάξει ἀκαθόριστον ἀρχικόν της περίγραμμα, τὸ Umgreifende, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον περιέχεται δυναμι-

κώς. Ἡ μεταφυσικὴ διανόησις ἀνακαλύπτει τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ *Umgreifende*. Ἡ θεότης τοῦ Jaspers εἶναι ἀνέκφραστος, ἀλλ' ὑπάρχει πράγματι. Εἰς ἀνάλογα συμπεράσματα ἄγεται καὶ ὁ καθολικὸς ὑπαρξιακὸς φιλόσοφος G. Marcel. Ἀντιθέτως, ὁ κυρίως ἐκπρόσωπος τοῦ λεγομένου ἀθεϊστικοῦ ὑπαρξισμού εἶναι ὁ J. P. Sartre (*Τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴδὲν*, 1943), κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ὑπαρξις προπορεύεται μὲν τῆς οὐσίας, ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἐκλέγει τὴν οὐσίαν του καὶ τὴν δημιουργεῖ. Τοῦτο προϋποθέτει ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν ἐκλογῆς καὶ δρᾶσεως. Ἐλεύθεροι δὲν εἶναι μόνον αἱ πράξεις, ἀλλὰ καὶ αἱ συναισθηματικαὶ ἀντιδράσεις, καθὼς καὶ τὰ διανοήματα. Ἡ ἐλευθερία πάλιν προϋποθέτει εὐθύνην, ἀλλ' ὅχι ἀπέναντι τινός, Θεοῦ ἢ ἀνθρώπων· εἶναι εὐθύνη ἀπόλυτος, καθ' ἑαυτήν. Τέλος, ἡ εὐθύνη γεννᾷ τὸ ἄγχος, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος, ὑπεύθυνος, ἐλεύθερος καὶ ἀβοήθητος συνάμα, ζητεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμον πού ἐξέλεξε διὰ τὸν ἑαυτόν του. Ὁ κόσμος, καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενος, δὲν ἔχει νόημα (ὁ ἄνθρωπος ἔχει «ριφθῆ» μέσα εἰς αὐτόν· «jeté dans le monde»). Νόημα προσλαμβάνει μόνον ὅταν ὑπάρξῃ δι' ἡμᾶς, τὸ δὲ νόημα τοῦτο ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὸ προσάπτομεν εἰς αὐτόν. Εἰς ἐπίπεδα ἀνάλογα κινεῖται καὶ ἡ ψυχολογικὴ-ὑπαρξιακὴ διανόησις τοῦ M. Merleau-Ponty. Θὰ ἔπρεπεν ἴσως νὰ προβῶ ἐδῶ, ἔστω καὶ ἐν παρόδῳ, εἰς ἀπλὴν μνεῖαν τῶν ἐπιπτώσεων πού εἶχον, ἐπὶ τῆς συγχρόνου συλλήψεως τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου, τὰ διδάγματα τῆς ψυχολογίας τοῦ βάρθους, κυρίως δὲ τῆς διατυπώσεως τῆς ἐννοίας τοῦ συλλογικοῦ ἀσυνειδήτου. Δράττουμαι ἐπίσης τῆς εὐκαιρίας προκειμένου νὰ ἐπισημάνω ὅτι, εἰς τὸ σύνολόν της σχεδόν, ἡ σύγχρονος φιλοσοφία εἶναι ἀρκετὰ δυσπρόσιτος ὡς πρὸς τὰς συλλήψεις καὶ τὰς ἐκθέσεις της, τόσον, ὥστε νὰ αἰσθάνεται ἡ ἰδίᾳ τὴν ἀνάγκην τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας φιλοσοφικῆς, καθαρῶς τεχνικῆς, γλώσσης. Μιᾶς ὅμως τοιαύτης γλώσσης ὁ χαρακτήρ εἶναι δυσχερέστατον νὰ διαμορφωθῇ κατὰ τρόπον ἐνιαῖον.

Ὁ G. Marcel, τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἀνέφερα, δέχεται ὅτι περισσότερον ἀπὸ χριστιανὸς ὑπαρξιακὸς (ὁ χριστιανικὸς ὑπαρξιζμός ἐν πολλοῖς ἀντιτίθεται πρὸς τὸν νεοθωμισμὸν, ἐπίσημον ἔκφρασιν τῆς φιλοσοφίας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας), εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ φιλόσοφος προσωποκρατικός. Μὲ τὴν προσωποκρατικὴν φιλοσοφίαν (*personnalisme*) τῆς ὁποίας ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ E. Mounier, φθάνομεν εἰς μίαν ἰδιότυπον σύνθεσιν ρευμάτων ἀσχέτων καθ' ἑαυτὰ πρὸς ἄλληλα: ἐνὸς δηλαδὴ κυριαρχοῦντος ἀρκετὰ ἐντόνου, ἐνὸς ἀπαισιοδόξου μαρξισμού καὶ μιᾶς βουλησιοκρατικῆς δυναμοκρατίας πού δὲν φοβεῖται νὰ θέσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀξίαν. Διὰ τῆς ὁδοῦ αὐτῆς, ἡ προσωποκρατία συναντᾷ μετὰ τῆς ἀξιολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ Max Scheler. Εἰς τὰ αὐτὰ πλαίσια θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀναφερθοῦν πολλὰ ὀνόματα σημαντικῶν συγχρόνων φιλοσόφων, ὡς τοῦ N. Hartmann, τοῦ J. Maritain καὶ ἄλλων.

“Ολαι αὐταὶ αἱ θεωρίαι ἀποτελοῦν τὸ στοχαστικὸν ἐπιφαινόμενον μᾶς διεργασίας πὺν συντελεῖται ἐπὶ καθαρῶς πρακτικῷ ἐπιπέδῳ. Ἡ συνάντησις τοῦ παλαιοῦ φιλοσοφικοῦ φιλελευθερισμοῦ μετὰ ἀνθρωπιστικῶν κοινωνικῶν ἀπόψεων, πὺν πᾶν ἄλλο ἢ κατ’ ἀνάγκην μαρξιστικῆς ἐμπνεύσεως εἶναι (δὲν πρέπει νὰ παραβλέπεται ἡ « ἄλλοτρίωσις » πὺν, παλαιότερον, ἡ ἄνοδος τοῦ μαρξισμοῦ τεχνητῶς ἐπέβαλεν ἐπὶ θεωριῶν ὡς ὁ προυντονισμός, ὁ σαινσιμονισμός ἢ ὁ φουριερισμός λ.χ.), φαίνεται ἀναμφισβήτητος σήμερον εἰς τὸν τομέα ὥρισμένων ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου ἀνθρωπιστικῶν πρωτοβουλιῶν. Τὸ παλαιὸν αἴτημα περὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης φαίνεται νὰ ἔχῃ μετουσιωθῇ εἰς αἴτημα περὶ δικαιοσύνης ὡς πρὸς τὰς σχέσεις μεταξὺ ἐθνῶν καὶ κρατῶν.

Ἡ διαπίστωσις αὕτη θὰ ἐπεθύμουν ν’ ἀποτελέσῃ καὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν σημερινῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων πρὸς μίαν γενικὴν θεώρησιν τῶν προοπτικῶν τῆς συγχρόνου διανοήσεως. Εἶναι βεβαίως γεγονός ὅτι ἡ *philosophia perennis* εἶναι καὶ σήμερον ἔγκυρος, ὅσον εἶναι, ἄλλωστε, ἐπίσης γεγονός ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἔχει, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, νὰ ἐμφανίσῃ μίαν ἀναμφισβήτητον ἀνανέωσιν πὺν τὸν ὁδηγεῖ πρὸς νέα ἐπιτεύγματα. Ἐὰν ὅμως οὕτω ἔχουν τὰ πράγματα, δικαιούμεθα νὰ θέσωμεν τὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα: « βάσει τῶν σημερινῶν δεδομένων, τί ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος; », καὶ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτὸ μὲ κάθε ἐπιφύλαξιν, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιαν ἀληθοφάνειαν. Πρέπει φυσικὰ ν’ ἀναμένῃ κανεὶς ὅτι κατὰ τὸ μεταξὺ χρονικὸν διάστημα θὰ ἐμφανισθοῦν νέα ρεύματα πὺν ἀσφαλῶς θὰ ἐπηρεάσουν τὴν περαιτέρω πορείαν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως· εἶναι ὅμως δυνατόν, προβαίνοντες εἰς ἀφαίρεσιν τῶν σχετικῶν ἐνδεχομένων, νὰ διατυπώσωμεν μερικὰς προβλέψεις ὡς πρὸς τὸ πὺν ὁδηγεῖ ἡ σημερινὴ φιλοσοφικὴ δραστηριότης. Ὁ Hegel ἐξήτει νὰ ὑπαγάγῃ τὴν διαδικασίαν τῆς ἐξελέξεως τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ὑπὸ ἐν *a priori* διαλεκτικὸν σχῆμα, γνωρίζομεν δὲ πόσον τὸ σχῆμα αὐτὸ ἀπεδείχθη ἀνεφάρμοστον, καθὸ ἀντίθετον πρὸς τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν. “Ὡς μὴ ἐκληφθῇ ἡ ἐπιχειρουμένη πρόγνωσίς μου ὡς αὐθαίρετος διατύπωσις τῶν συγκεκριμένων χαρακτῆρων τῆς φιλοσοφίας τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος. “Ὡς θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς προσπάθεια διερευνήσεως τῶν πιθανοτήτων ἐπιβιώσεως ὥρισμένων συνιστωσῶν τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἐντὸς τῶν πλαισίων μᾶς ἀνανέωσης τῶν ἐπιστημονικῶν, τεχνικῶν καὶ ἄλλων μεθόδων τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει σήμερον ἐπὶ τῶν πνευμάτων ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπίνης ἀνησυχίας.

Νομίζω ἐν προκειμένῳ, πρωτίστως, ἀναμφισβήτητον, ὅτι αἱ ἐπιστημονικαί, τεχνικαί, πρακτικαί προεκτάσεις, ὅλον ἐν ἐντονώτερον συνειδηταί, τὰς ὁποίας ἐμφανίζει, διὰ τῆς ὅλον ἐν μεγαλυτέρας διαδόσεώς της, ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος, μᾶς ὁδηγοῦν, ἐν συναρτήσει καὶ πρὸς τὰς προόδους τῆς ἀστρο-

νομίας, τῆς μικροφυσικῆς καὶ τῆς ἐπιστημολογίας γενικώτερον, πρὸς μίαν νέαν κοσμολογίαν εἰς τῆς ὁποίας τὰ πλαίσια ὁ κόσμος δὲν θὰ ἀποτελῇ πλέον τὸ ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεως ἢ τὸ περιεχόμενον τῆς, ἀλλὰ κόσμος καὶ συνειδήσεις θὰ λαμβάνωνται ὡς συμφυρόμενα, ὡς διασταυρούμενα ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ζωῆς. Ταυτοχρόνως, ἡ παλαιὰ ἀντίθεσις ἢ δυαρχία ὕλης καὶ πνεύματος θὰ καταστῇ ἄκυρος, διὰ δύο λόγους : πρῶτον, διότι ὕλη καὶ πνεῦμα θὰ συναντιῶνται ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐνεργείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἤδη σήμερον ἀμφότερα εἶναι ἀναγώγιμα· δεύτερον, ἐπειδὴ, συμφώνως ἴσως πρὸς τὸ μερίφημον περεγκσινικὸν σχῆμα, ἡ ὕλη θὰ θεωρῇται ὡς μὴ ἀποτελοῦσα παρὰ μίαν ἀποκρυσταλλωμένην, πεπηγυῖαν, μορφήν τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς καί, γενικώτερον, τῶν δυνατοτήτων τοῦ πνεύματος. Ὁ κόσμος λοιπόν, εἴτε βιωτὸς εἴτε βιούμενος, ἐνδεχομένως θὰ τείνῃ συνεχῶς νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν συνειδήσιν τῆς ζωῆς, χωρὶς τοῦτο νὰ περιορίξῃ, ἔστω καὶ κατὰ τὸ ἐλάχιστον, τὰ δικαιώματα τῆς παλαιᾶς θεολογοῦσης φιλοσοφίας, χωρὶς δέ, καὶ τοῦτο εἶναι ἴσως τὸ σημαντικώτερον, νὰ ἀποκλείεται οἰαδήποτε θεοκεντρικὴ ἐρμηνεία τοῦ οὕτω συλλαμβανομένου κόσμου, καὶ δὴ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κόσμος οὕτω « ἐξανθρωπίζεται ».

Ἐξανθρωπιστικὴ εἰς τὴν βαθυτέραν τῆς οὐσίας φρονῶ ὅτι ἐνδέχεται νὰ καταστῇ, κατὰ τὸ προσεχές καὶ τὸ κάπως ἀπώτερον μέλλον, συναφῶς πρὸς τὴν κοσμολογικὴν, καὶ ἡ νοολογικὴ φιλοσοφικὴ συνειδήσις. Ἡ σχετικὴ ἐν προκειμένῳ ἔρευνα, ἐμπνεομένη ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς γλωσσικῆς ἀναλύσεως, ἡ ὁποία τείνει νὰ συναντήσῃ τὰ συμπεράσματα τῆς συγχρόνου λογιστικῆς, καθὼς καὶ τὰ τεχνικὰ ὀρθώματα τῆς κυβερνητικῆς, ἀσυναίσθητως ἀναπαραγούσης ἀνθρώπινα νοητικὰ πρότυπα, ὅπως ἔχει δειχθῇ, θὰ θέτῃ ὁλονὲν σταθερώτερον ὡς σκοπὸν τῆς τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ὀνείρου τοῦ νεαροῦ Leibniz περὶ διερευνήσεως τῶν πιθανοτήτων μιᾶς γλώσσης ἢ μᾶλλον μιᾶς μεθόδου συλλήψεως καὶ διατυπώσεως μιᾶς οἰκουμενικῆς διανοήσεως, καὶ δὴ μιᾶς παν-διανοήσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἀνθρωπίνῃ διανοήσις θὰ ἦτο μία μερικὴ μορφικὴ ἐφαρμογή. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, διὰ τῆς ἐντόνου ἐπιθυμίας του νὰ ἐγκαταλείψῃ, μὲ τὸ πνεῦμα του, τὰ καθαρῶς ὕλικά περιθώρια τῆς γηϊνῆς ζωῆς του, ἀναζητεῖ σήματα συνειδήσεων προερχόμενα ἀπὸ τὸν κοσμικὸν προκειμένου νὰ διαστείλῃ κοσμικῶς τὴν ὑπαρξίν του. Δὲν νομίζω ὅτι πολὺν ἀπέχει ἡ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος θὰ ἀντιληφθῇ τελεσιδικῶς ὅτι ἡ πνευματικὴ του ὑπόστασις τοῦ παρέχει πλούτον διανοητικὸν τεράστιον. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνωτέρω ὑποθετικὴ πᾶν-διανόσις δυνατόν συνεπῶς νὰ ἀποδειχθῇ ὑπερβαινομένη ἀπὸ τὴν αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνθρωπίνην διανόησιν τὴν ὁποίαν ὑποτίθεται ὅτι ἡ ἰδία ὑπερβαίνει.

Ἐξανθρωπιστικὴ θεωρῶ ὅτι θὰ τείνῃ ὁλονὲν περισσότερον νὰ καταστῇ καὶ ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία. Ἡ ψευδἐπιστημονικὴ « λογοτεχνικὴ » φαντασία ἔχει, ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ, συντελέσει εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς ὁμαδικῆς

φοβίας ἐχούσης ὡς ἀντικείμενον μίαν τερατώδη κρατικὴν μηχανὴν εἰς τὴν ὁποίαν ὑποτάσσονται, μὲ μυστικιστικὴν αὐτοθυσίαν, τὰ ἄτομα. Πιστεύω ὅτι ἡ ἀντίληψις αὐτὴ δὲν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰ δεδομένα ποῦ διαθέτομεν τὴν στιγμὴν αὐτήν. Ἀντιθέτως, εἶναι πιθανώτατον ἡ ἡθικὴ καὶ τὸ δίκαιον νὰ τείνουν ὁλονὲν περισσότερον νὰ συμπέσουν ἐπὶ τοῦ σημείου ποῦ συνιστοῦν αἱ ἔννοιαι ἀνθρώπου καὶ ἀνθρωπίνῃ πολιτεία.

Ἡ καλολογοῦσα τέλος φιλοσοφία εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι θὰ ἀντικαταστήσῃ βαθμὴδὸν εἰς τὸ μέλλον τὴν πολυλογοῦσαν καὶ ψευδο-φιλοσοφοῦσαν τέχνην, καθ' ὃ μέτρον ἡ ἀνθρωπότης θὰ ἀποκιτᾷ μεγαλυτέραν συνείδησιν τῆς ὑποστάσεώς της, λόγῳ μορφώσεως εὐρυτέρας καὶ βαθυτέρας. Ἡ τέχνη θὰ ἀναγνωρίσῃ πιθανώτατα ὅτι προορισμός της εἶναι νὰ συμπυκνώσῃ εἰς μορφὰς τὸ νόημα τῆς ζωῆς, χωρὶς περιττὰς ἐκζητήσεις.

Ὡμίλησα περὶ ἐξανθρωπισμοῦ τῆς φιλοσοφίας, κινδυνεύων οὕτω, μὲ τὴν ὀρθολογιστικὴν περιγραφὴν αὐτῆς τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος, νὰ ἀλλοιώσω τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος συναισθανομένου. Θεωρῶ βεβαίως ἀναπόφευκτον τὴν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν αἰτημάτων τῆς ἐπιστήμης γενικῶς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁλονὲν καὶ περισσότερον θὰ ἐμπνέεται, ἡ φιλοσοφικὴ διανόησις νὰ καθίσταται ὁλονὲν καὶ περισσότερον ἀναλυτικὴ καὶ λογοκρατικὴ. Τὰ δικαιώματα ὅμως τῆς πρωτογόνου λεγομένης μυθικῆς νοοτροπίας δὲν θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ παραμερισθοῦν ἐντελῶς. Αἱ προλήψεις, αἱ μυστικαὶ συνδέσεις, αἱ προσωπικαὶ ἐρμηνεῖαι τῶν ἀρχετυπικῶν συμβόλων καὶ αἱ ἐκφοραὶ τῆς θυμικῆς λογικῆς θὰ ἐξακολουθήσουν ν' ἀποτελοῦν, εἰς μικρότερον βεβαίως βαθμόν, ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου, παραφιλοσοφικὰς ἔστω, ποῦ ἀκριβῶς ὅμως θὰ εὐρίσκουν τὴν πληρεστέραν τῶν ἐκφρασιν εἰς τὴν συνθετικὴν γλῶσσαν τῆς τέχνης. Διότι ἐξανθρωπισμός τῆς πολυπλεύρου φιλοσοφικῆς διανοήσεως δὲν σημαίνει καὶ μεταβολὴν ἢ ἀλλοίωσιν τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ